

שמואל ורסס

מגמות וצורות
בספרות ההשכלה

ירושלים תש"ן

הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס האוניברסיטה העברית

הדי הסאטירה של לוקיאנוס בספרות ההשכלה העברית

א

שרשים סמויים לה לסאטירה העברית בתקופת ההשכלה של המאה הי"ח והי"ט, הן בקרקע המסורת הפנימית של הסאטירה העברית בימי הביניים, בלבושיה של הפרוזה המחורזת, – והן בספרות העולם. אחד השרשים הללו נעוץ בסאטירה היוונית מיסודו של לוקיאנוס איש סאמוסאטה, מן המאה השנייה לספירה, (125–185 לערך). על גילויה של זיקה זו, במידה שהדברים אמורים ביצחק ארטור, בעל "הצופה לבית ישראל", כבר הצביע בשעתו, בשנת 1840, ידידו ורעו שניאור זק"ש, שלמד גזירה שווה בינו לבין לוקיאנוס היווני, בשולי הסאטירה בגנותם של מלאכי עליון, "סני, סנסני וסמנגלופ", ואף זיכה אותו בתואר "לוציאן העברי".¹ אף הסופר שלמה רובין, שראשית פעולתו נעוצה בתקופת ההשכלה, הוסיף להדגיש את הקשר שבין ארטור ללוקיאנוס בהודמנויות שונות. הוא שהפנה את תשומת-הלב, עוד בשנת 1864, לדברי מאיר לטריס בשולי תרגומו של סאטירה לוקיאנית שנתפרסמה בקובץ "הצפירה" בשנת 1823; כן העיר באותה הערה, שהיא כמועט המחזיק את המרובה, על הקבלה בין "חסידות וחכמה" של ארטור לבין הסאטירה "חלומו של לוקיאנוס"; הוא הצביע כאן ברמז, שאף "גלגול נפש" של אותו מחבר "בנוי על יסודות ספר לוציאן", וזאת מתוך הקבלה לגלגוליו של "תרנגולו של מיצילוס" של המחבר היווני, – "ודומה אליו בכל דרכיו". אשר ליצירתו של ארטור, "תשליך", ציין רובין, הרי הלך בדרכי השיחה העשירית מ"שיחות המתים".² על הערה רבת-משמעות זו חזר רובין גם לאחר מכן, בשנת 1881, בספרו "תהלת הכסילים", ובמהדורתו משנת 1907.³ הערה זו של רובין, לא זכתה כלל לתשומת לבו של י' קלוזנר, הן בדיונו המפורט על יצירת ארטור, והן בפרק המיוחד בספרו, שהקדיש לו לרובין.⁴ עם זאת העיר בדרך אגב בלבר בדבר

- 1 ראה: כנפי יונה, ברלין תר"ח, עמ' 36.
- 2 ראה: הנשר, לבוב תרכ"ד, גל' 37, עמ' 151, בהערה.
- 3 ראה: ש' רובין, תהלת הכסילים, ווינה תר"מ, עמ' 84–85, בהערה; וכן, שם, מהדורה ב, קראקא תרס"ז, עמ' 79–80, בהערה.
- 4 ראה: י' קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ירושלים תש"ט, כרך חמישי, עמ' 305–318.

השפעת "חלומו של לוקיאנוס" על "חסידות וחכמה"⁵. הקבלה תמציתית בין תוכנו של שתי היצירות הללו ערך לאחר-מכן, בהרצאותיו, ש' הלקין,⁶ שאף תירגם עצמו כמה מיצירותיו של לוקיאנוס. אמנם על השפעתו של לוקיאנוס על משכילי גאליציה, על אודות ניסיונותיהם של לטריס, ארטור ורובין, באמצעות תרגומו הגרמני של ק"מ וילנר, כבר העירותי בתכלית התמצית בשנת 1962,⁷ – אך ראויה היא סוגייה זו לעיון נרחב יותר, שכן מתוכה עשויה להתפרש ביתר שקיפות מסכת קשריה של הסאטירה המשכילית בעברית עם זו של ספרות העולם, תוך קיום צבינה היהדותי המובהק.

מסתבר שהמשכילים היהודים, בני המאה הי"ט, נהגו לסגל לשם הפצת דעותיהם, באורח אנאכרוניסטי, אמות מידה של ביקורת שנקט בה לוקיאנוס היווני בשעתו. מאבקו הנוקב בפילוסופים המדומים ובעמי הארצות כאחד, הוקעתו את הנהייה אחר סממני המיתולוגיה המגושמת, שימשו להם כר נרחב לאנאלוגיות פשטניות עם המתרחש לדעתם בעולמה של החסידות בת"זומנם. הם מצאו אסמכתא למאבקם ב"בעלי המופת" בני זמנם בלגלוגו של הסאטיריקן היווני הקדמון, כלפי המתחזים לבעלי-ניסים ומופתים, המוליכים שולל תמימים וקלי-אמונה. הם נאחזו בגילויי הכפירה בסמכותם ובכוחם של האלים, כפי שנסתמנו באותם ימים רחוקים, והשתדלו באורח מיכאניסטי "ליהר" אותן אבחנות על רקע של מציאות רוחנית שהיא רחוקה בתכלית ושונה מעיקרה במהותה, וזאת משום "חוקיות" ראציונאליסטית שכוחה יפה, לדעתם, כלפי כל הדתות שבכל הזמנים.⁸

בעלי הסאטירה העברית בגאליציה ראו את עצמם יוצאים נשכרים במאבקם הריפורמטורי בתוך עמם, לא רק משלשלת היוחסין האידיאולוגית שמצאו לעצמם במסורת התוכחתית-נבואית של עם ישראל, אלא גם במסורת הלגלגנית-היתולית של תרבות יוון בעידן שקיעתה. הם נסתייעו הרבה בשיטות הסאטיריות הנקוטות בידי לוקיאנוס, הן מפאת התבניות שנוקק להן והן מפאת המוטיביקה המיוחדת לו. ממנו נטלו, ככל הנראה, את השימוש בסמכות הפסיכודרמאגית של רואה ואינו נראה, של קפיצת הדרך, של גלגול אדם בחיה וחוזר חלילה, של שיחות מתים וידיוי מלאכים, אפילו אם כל אלה נתלכשו במירקם הסאטירה שיצרו בלבושים יהדותיים מובהקים, השאולים מתוך הספרות הקבלית והחסידית. מדרכי השימוש בסממנים של הווייה אייראציונאלית, לשם השרשת תפיסות ראציונאליסטיות מפוכחות ותפיסות חילוניות מעיקרון, כבר מצאו אצל לוקיאנוס, והדו היה נשמע להם היטב מתוך כתבים ראציונאליסטיים בצרפת ובגרמניה של המאה הי"ת, שאף הם ניזונו ביודעין מתוך מורשתו הסאטירית. אכן אותה היוקקות ליצירתו של לוקיאנוס, לגילוייה הרעיוניים וצורניים כאחד, לא היתה נחלתם של משכילי גאליציה בלבד. הרי כבר מצאו לפנייהם מסורת מסועפת של השפעות וזיקות תרגומיות ופארפרוזות אקטואליסטיות למיניהן שבעבר קנו להן שביתה בספרות אירופה.

5 שם, כרך ב' (מהדורה ב), ירושלים תשי"ב, עמ' 338, הערה 39.

6 ראה: ש' הלקין, מבוא לסיפורת העברית, ירושלים תשט"ו, עמ' 204 (בשכפול).

7 ראה: ש' ורסס, 'עיונים במבנה של "מגלה טמירין" וב"בוהן צדיק"', תרביץ, כרך לא (תשכ"ב), עמ' 380-383, וכן: הנ"ל, סיפור ושורשו, רמת-גן תשל"ל, עמ' 14-16.

8 ראה עליו: E. Ermatinger, *Parodien und Burlesken*, Zürich 1948, pp. VII - XXXVIII; הרשימה הביבליוגרפית אצל: J. Bompaire, pp. 755-760 (עיין הערה 88).

רישומו של הסאטיריקן היווני ניכר היה כבר בעידן הריפורמאציה בגרמניה, במאה ה"ט". ההומאניסטים טרחו רבות כדי לתרגמו והספרות הדיאלוגית של הדור נתגבשה בהשפעת כתביו. בעיקר שאב ממנו השראה באותה תקופה אולריך פון הוטן במאבקו הפולמוסי במיסוד של הכנסייה הקתולית. אף תרגומים ללאטינית של כתביו הופיעו למכביר באותו פרק זמן.⁹ בעידן הראציונאליזם באירופה ראו בו בלוקיאנוס בן־ברית נאמן במלחמה המוצהרת בכערות ובהזיות, ותנא מסייע יעיל בחישוב של "תרמית הכהנים". סופרי צרפת, בני המאות הי"ז-י"ח, כגון פֶּוֹנְטֶנֶל, פֶּנְלוֹן, בֵּייל, לֶסֶז', וולטר, דידרו – הכירו יפה את כתביו, ואף חיברו פמתכונתם דיאלוגים משלהם, לרוח זמנם ובעיותיו. הז'אנר של שיחות מתים, בלבושיו האקטואליסטיים, אומץ וטופח בידי פונטנל וולטר.¹⁰

אשר למסלולי השפעתו והשראתו של לוקיאנוס על הסאטירה המשכילית בעברית, הרי מוליכים הם בראש ובראשונה לתרגומי יצירתו לגרמנית במאה הי"ח. אין אנו יודעים באיזו מידה קיים תפקיד זה מבחר התרגומים שפירסם הספר גוטשד עוד בשנת 1745.¹¹ לעומת זאת לא מוטל כלל בספק חלקו של הסופר ק.מ. וילנר עליידי תרגום כלל יצירתו של לוקיאנוס, בששה כרכים רבי־מידות, שיצאו לאור בברלין בשנים 1788–1789. בצירוף מבוא מפורט והערות וביאורים מאת המתרגם.¹² תרגום מלא וכולל זה שימש כנקודת אחיזה מרכזית לאותו מיפגש שבין סופרי ההשכלה העברית, לבין לוקיאנוס ווילנר גם יחד. דומה שכלפני משכילי גאליציה יש משמעות מיוחדת דווקא למהדורה השנייה של תרגום זה, שנתפרסמה במתכונת טיפוגראפית שונה, בווינה בשנת 1813, מהדורה זו היא שהיתה, ככל הנראה, בהישג ידיהם, והיתה מצויה על שולחנו של רנ"ק ולעיניהם של לטריס וארטור, מפאת זמן פירסומה ומקום הדפסתה.¹³

- 9 ראה על כך בפרוטרוט: O. Gewerstock. *Lucian und Hutten*. Berlin 1924, pp. 336-338. והרשימה הביבליוגרפית, שם.
- 10 ראה: L. Schenk. *Lukian und die französische Literatur im Zeitalter der Aufklärung*. München 1931.
- 11 ראה: Lucians... *Auserlesene Schriften*. Leipzig 1745.
- 12 ראה: Lucians von Samosata. *Sämtliche Werke*, aus den griechischen übersetzt... Berlin 1781-1789. vol. I - VI מן המהדורות הבאות של תרגום זה של וילנר, יש לציין לענייננו: *sämtliche Werke*, übersetzt von C.M. Wieland, Wien 1813 (Vol. I - VI) כן נתפרסמה מהדורת־כיס ב־15 חוברות של תרגום חדש, בחלקו, בעקבות תרגומו של וילנר: *Lucians Werke*, übersetzt von August Pauly, Stuttgart 1827 - 1829. לפי הקיצור: *Lucian - Werke* שהיתה, ככל הנראה, בידי משכילי גאליציה הקשורים במרכז הספרות בווינה. מהדורה זו, המצויה בבית הספרים הלאומי בירושלים, אינה רשומה כלל בביבליוגרפיות על כתבי לוקיאנוס, שהיו בידי.
- 13 מאיר לטריס מספר על ר' נחמן קרוכמל: – "על שולחנו אפשר לראות ספרי תלמוד והזוהר, ספר המדות לשפינוזה וספר לוקיאנוס מסאמאזטא על גביהם." ראה: מ' לטריס, זכרון בספר, וינה 1869, עמ' 70. י"ל מיזס, חברו של יצחק ארטור, מפנה את קוראיו: – "עיין בהקדמה לספרי לוציאן להחכם ווילאנר." ראה: י"ל מיזס, קנאת האמת, וינה תקפ"ח, עמ' 46, הערה 3.

אשר לזילנר (1733-1813), מן הדמויות המרכזיות של הספרות הגרמנית הראציונאליסטית,¹⁴ הרי שימש לסופר העברי, לא רק כמתרגם-מתווך; תרגומו זה היה גם בעיניו משום דוגמה ומופת לדרכי ההיתוך המקורי והאקטואליסטי של המורשת הסאטירית מיסודה של יוון עתיקת-הימים, תוך כדי מיוזגה עם מיטב המסורת של האנציקלופדיסטים ומורשת וולטר. שכן מבעד ללבושים של ההווי היווני העתיק, מפעמת בתרגומו רוח הראציונאליזם הלוחם של המאה הי"ח, כשעוקצו מכוון מעיקרו כלפי המתרחש בתוך המציאות הגרמנית בת-זמנו. כן גילה זילנר נטייה לשימוש אירוני ומהתל באגדות המזרח ולסיגול של מוטיביקה פסיכודרמיונית. יתירה מזו, כשם שהוא עצמו ניזון ממסורת הקיימת בספרות זה מכבר, הרי שימש ביצירתו כמקור להשראה ולחיקוי בעולמה של הספרות הגרמנית, בשלהי המאה הי"ח.¹⁵

מרובה היתה השפעתו של לוקיאנוס על זילנר, הוא "לוקיאנוס הגרמני", ככינויו של גיתה. בהשראתו הישירה אף חיבר "שיחות מתים" משלו, על רקע המציאות בת-זמנו. ואם כי נזקק הרבה לשיטותיו הדיאלוגיות, הרי גיבש לו גם נוסח מקורי משלו, שהוא אמנם חסר אותה שנינות בניסוח ואותה חריפות מבדחת באיפיון הדמויות של קודמו.¹⁶ מלוקיאנוס נטל זילנר את הנטייה להפליג לעולם החזיונות שלאחר המוות ולשיקוף בעיות זמנו על-ידי ביום שיחותיהן של דמויות אנשי שם, לאחר מותם. אף ההוקעה של גילויי ההתנוונות האינטלקטואלית בעטיה של הלמדנות הפילוסופית היתירה בת-זמנו, בהשראתו של לוקיאנוס היא באה ומתוך כתביו המגוונים יצאה, על צורותיהם ואמצאותיהם הפסיכודרמיות. עם זאת, לעומת הנטייה המורגשת אצל קודמו הקדמון לקיצור, תימצות וקיטוע של נאומי דמויותיו, אתה מוצא אצל זילנר נטייה לפירוט יתר ולאריכות שלא במידה במסירת דברים בשם אומרם במישור הדיאלוגי. למרות השכלתו הקלאסית היסודית ובקיאותו המופלגת בלשון המקור היווני של יצירות לוקיאנוס, לא תמיד הקפיד זילנר על דיוקי תרגומו לגרמנית, וזאת גם במוצהר. לא ייפלא איפוא כי ממנו למדו וכן עשו גם מתרגמיו של הנוסח הגרמני הזה לעברית, שמצאו צידוק ואסמכתא בהצהרותיו הללו. הוא שינה לעתים מן המקור לשם חידוד יתר והטעמה משלו. כן נהג מנהג של קישור והידוק של משפטים ושינה ממתכונתם התחבירית.¹⁷ כבר במבואו הכללי לתרגום הוא בא ללמד זכות על מידת החופש שנטל לעצמו בתרגומו פה ושם, אם כי הקפיד, לדבריו, על מסירה נאמנה מהלך-רוחו של לוקיאנוס, תוך שימור על האווירה המיוחדת האופפת את הסאטירות שלו.¹⁸ זילנר מדבר בזכות הפראפרזה והניסוח שבעקיפין, כשלשון המקור אינה ניתנת לפיצוח.¹⁹ יש גם שהוא מתנצל על כך שאין לאלידו לשחזר בכל מקרה ומקרה את צביונו הסגנוני של המחבר.²⁰

"ספרי לוציאן בכלל המה מלאים השכל ודעת, ובדרך התול ושחוק יוציא לאור האמת כשמש

14 ראה הספרות העניפה עליו, לפי: C. Sommer, *Christoph Martin Wieland*, Stuttgart 1971.

15 ראה על כך: T. Litt, *Lucians philosophische Entwicklung*, Köln 1909, pp. 17-19.

16 ראה: J. Steinberger, *Lucians Einfluss auf Wieland*, Göttingen 1902.

17 ראה: E. Ermattinger, op. cit., pp. 332-334.

18 ראה: Lucian - Werke, vol. I, pp. 47-50.

19 שם, כרך 6, עמ' 38.

20 שם, כרך 6, עמ' 254.

בגבורתו" – אומר לטריס, בין השאר, בהערתו לתרגום אחת הסאטירות שלו על-פי גרסת וילנדר.²¹ והרי יש בה בהערתו זו הד ברור מן המבוא המפורט והמלומד של וילנדר בראש תרגומו – "על קורות חייו, אופיו וכתביו של לוקיאנוס," שבו הוא בא ללמד עליו סניגוריה נוכח מקטרגיו, השוללים ממנו את הזכות לרפא ולומר את האמת בעזרת ההיתול וההלצה. שכן לפי אמת-מידה מעין זו אנו עלולים להוציא משפט של גנאי על סופרים משיעור קומתם של הוראץ, יובנאל, צ'וסר, רבלה, סרוונטס וסטון; ומעיקרו הרי כך דינו של כל מי שמושך בשבט הסאטירה ונוהג להתבטא בבדיחות-הדעת.²²

בוודאי קרובה היתה ללבם של משכילי גאליציה הפלגתו הכוטה של וילנדר באותו מעמד בגנותו של ה"הזיה" (Schwärmerei) ו"האמונות התפלות", הדרות בכפיפה אחת עם "שחיתות הלב וירידת המידות"; אלו כן אלו מתפשטות, כהסברו, בעתות השתלטותן של הקנאות והבערות.²³ משבא לתאר ולאפיין את תקופת לוקיאנוס, הוא מספר בהבלטה על גילויי הנטיות להזיה, לנהייה אחר מעשי-פלא, טכסי מסתורין מוזרים ופולחנים חדשים שפשטו ביוון; – "כללו של דבר, מעין מגיפה שפגעה בתבונת האדם."²⁴ פתרופה בדוקה כדי לעקור מן השורש את "המגיפות הללו המשחיתות כל חלקה טובה של החכמה והמוסר", אינם משמשים דווקא דברי העיון שבכבוד ראש, אפילו חשובים הם כשלעצמם, אלא תגובותיו של הסאטיריקן שהוא אויבן הטבעי של התופעות המדאיגות הללו.²⁵

וילנדר בא לשבח את לוקיאנוס על מאבקו ללא-חת כדי לעקור מן השורש את גילויי האמונה בדמונולוגיה וב"תרמית הכהנים", וזאת כדי לטהר ולזכך את הדת הצרופה מסיגיה. הוא מתאר את הישגו בחישוב מעשיהם של אלילי השוא ונביאי-השקר, הלא הם הפילוסופים המדומים. ככל אלה עשה לוקיאנוס שרות לעולם הנאור – מציין וילנדר, כיד הפרזיאולוגיה הרציונאליסטית השגורה בכתביו.

פרזיאולוגיה זו הדיה נשמעים למעשה מתוך דברי התוכחה והאירוניה מרת-הנפש של יצחק ארטור בסאטירות שלו, אפילו עוטים הם מעטה מקראי עתיק-יומין. יתירה מזו, ארטור היה עשוי לקלוט רעיונות ולספוג הגדרות בדבר שיטותיו הסאטיריות של לוקיאנוס, כפי שהתנסחו באותו מבוא ובהערותיו של וילנדר בשולי הטכסט המתורגם, וליישמם הלכה למעשה בעיצוב היצירה הסאטירית של עצמו, ב"הצופה לבית ישראל." שכן צורתה ותבניתה לא היו כלל בכחינת יש מאין, והיא גיזונה לא במעט מן המסורת הלוקיאנית, אפילו אם נחוש היטב כיצד הוא גם מסתייע במסורת הפנימית של הספרות העברית, בסגנון ובמוטיביקה. הערותיו של וילנדר לתרגומו מכוונות הרבה, כדי להטעים את משמעותן האקטואליסטית

21 ראה: 'אלכסנדר נביא השקר', הצפירה, זולקבה תקפ"ג, עמ' יג-יד. בטופס של קובץ נדיר זה, השמור בספריה הבריטית בלונדון, מצויה הקדשה למ' שטיינשניידר, מאת מ' לטריס, ובה הוא מגלה שהתרגום הנ"ל הוא מעשה ידיו. כן הוא מציין, כי קובץ זה הופיע בשמונים עותקים בלבד. על תרגום זה עיין להלן בפרוטרוט.

22 ראה: Lucian – Werke. vol. I. pp. 41-42.

23 שם, כרך 1, עמ' 36-37.

24 שם, עמ' 44.

25 שם, עמ' 42-43.

המובהקת של הסאטירות הללו, שלא רק על זמנן באו ללמד. הבלטת אותה רציפות תוכחתית שבכל הזמנים, היתה קרובה ללבם של משכילי גאליציה, והם מצאו את גילוייה המובהקים גם על רקע השתלשלותם של כתות זורמים רוחניים שפעלו בתולדות עם ישראל. כך מעיר וילנר, בשולי הסאטירה "הרמוטימוס", על הדמיון הקיים בין הכתות הדתיות שבכל הזמנים, שכוחן יפה לזמן הזה; שכן יכולים אנו להחליף בנקל את דמויותיהם של אנשי הסטואה והפיתאגוריים המופיעות בדיאלוג עתיק זה ולשבץ במקומן נציגים של כתות בנות זמננו, הראויים אף הם ללעג זה.²⁶ כן הוא משמיע דברי עוקצנות על חשבון הנזירים ומיסדריהם. ואילו ההתקשרויות המזורות באגודות-סתר ומיסדרים למיניהם בעידן הנצרות הקדומה, אשר לוקיאנוס מתארם ב"קצו של פרגרינוס", הן כרמז ברור לבאות. הוא נתכוון ל"זואיטי" בני-זמנו, כשם שכל אנשי התבונה שבדורנו דעתם נתונה למאבק בזואיטים בני מסדרו של לאולה ובאגודות-הסתר שבזמן הזה.²⁷ ברוח אקטואליזם פשטני מעין זה מוסיף וילנר להסביר לקוראיו, בשולי הסאטירה "המסע של מניפוס אל השאול", כי המיתודיסטים, בני-זמנו שבגרמניה, הם לעומת אנשי הכמורה הרגילים, מה שהיו הסופיסטים לעומת הפילוסופים האמיתיים בזמנו של לוקיאנוס; כאלה כן אלה ניכרים בבורותם המשוועת. הם חסרי בושה ומוליכים שולל את מאמיניהם.²⁸ בשולי הסאטירה "המסע של מניפוס אל השאול", מסביר וילנר לקוראיו, שהסיפור מוקיע אמונות במאגיה הזייתית, ואילו העוסקים בה מתגדרים הרבה בכוחות על-אנושיים כביכול. האמונות הללו עדיין מתקיימות גם בימינו אלה, "לבושתו של טבע האנוש", – הוא מציין.²⁹ אתה מוצא בשולי הסאטירה הלוקיאנית "שונא השקרים", הפלגות עוקצניות כלפי עושי-פלא ודברים בוטים בגנותם של נזירים קאתוליים למיניהם, המטפחים אמונות-הבל בשדים וברוחות, וכן דברי אירוניה אקטואליסטיים על המתרחש גם בקרב הפרוטסטנטים.³⁰ אקטואליזם מופגן זה מיסודו של וילנר היה לרוחם של משכילי גאליציה, הן כקוראים והן כמעצבי דמותה של הסאטירה העברית.

ב

דומה כי רישומים עמומים ראשונים של לוקיאנוס בספרות ההשכלה העברית כבר מבצבצים ועולים עוד לפני פעולתו של התרגום הגרמני השלם מיסודו של וילנר. שמא ראשיתה של התיחסות אל מפעלו הסאטירי כבר נעוצה בהכרזה ובעצה הנודעת שהשיא נפתלי הרץ ויזל, במכתבו לעורכי "המאסף" בשנת 1784.³¹ הוא בא להזהיר מפני השימוש במיתולוגיה בתחום השירה, או כלשוננו: – "שבהעסקת השירים והזמירות לא תזכירו שמות העצבים הקדמונים,

26 שם, כרך 5, עמ' 6.

27 שם, כרך 3, עמ' 63-64.

28 שם, עמ' 123.

29 שם, כרך 2, עמ' 323.

30 שם, פרק 1, עמ' 191-190.

31 ראה: 'נחל הבשור', המאסף, קניגסברג תקמ"ד, עמ' ז-ח.

שזכרום היוונים והרומים בשיריהם ובמוסריהם, ואחריהם נמשכו כל משוררי זמננו באירופה, ולא כאלה חלק יעקב, לא יישמעו על פיכם." באותו מעמד גם מזהירים ויזל בפני פירסום תרגומים של ספרות סאטירית ב"המאסף". אם כי אין הוא מפרש בשמותיהם של אותם מחברים בלתי-רצויים בעיניו, מפאת פגיעתם במוסר, הרי יש טעם להניח כי בכלל זה ויזל התכוון ללוקיאנוס, אשר לסאטירות שלו בלבוש גרמני כבר היו מהלכים בגרמניה שבזמנו. בהקשר זה עשויה להתפרש בצביונה הריאלי אותה אזהרה נודעת, הכלולה אף היא באגרתו זו של ויזל: – "חדלו לכם מדבר או מהעתיק מליצות וסיפורי-היתולים להתל באחיכם ובמעשיהם, הן לפרט והן לכלל, כדרכי הסאטירע לבל תהיינה מוסריכם הטובים לצדים בעיני שומעיהם ולצנינים בצדי דורשיהם."³²

אכן ניסיונו זה של ויזל לשים מחסום לסאטירה הלוקיאנית ולשימוש בסממני המיתולוגיה היוונית והרומית נשא פרי בדרך כלל. אך דומה עם זאת, כי השפעתו של לוקיאנוס חדרה לספרות ההשכלה של שלהי המאה הי"ח וראשית המאה הי"ט בדרך עקיפה, וזאת באמצעות הספרות הדיאלוגית הוויכוחית, שהיא בעלת צביון עיוני-לימודי מעיקרה. העלאתם של אנשי שם, סופרים והוגים, מעולם הנשייה, המשוחחים או מתדיינים זה עם זה, שרשיה הרחוקים נעוצים במסורת הלוקיאנית, ואילו זיקתם הקרובה יותר קשורה בטיפוחו של ז'אנר זה של שיחות מתים בספרות הגרמנית במאה הי"ח.³³ כך, למשל, מסתייגים סופרים אנשי שם, השוכנים באליזיום, מיצירותיו של פרידריך הגדול, בפגישתם השבועית, לאחר שהם קוראים מכתביו העלולים, לדעתם, לגרום לשחיתות המידות. בשיחה משתתפים סופרים משיעור קומתם של וירגיל, לסינג, פופ, הומרוס, הוראץ, ובסופה הם מוציאים פסק-דין מרשיע נגד המחבר, מאחר שאין הוא יודע יוונית ולאטינית כראוי, ואחת דינו להיטלטל לכף הקלע.³⁴ בנוסח זה של שיחות היתוליות למחצה בין אלים לסופרים יוונים אנשי-שם בעולם המתים, גם נכתב כתב-פלסטר בעילום שם אף נגד וילנר עצמו; מלגלגים הם עליו בשל חוסר אונן הפיוטי כמחבר המחזה "אלקסטיס", ועל כך שאין הוא מבין כלל לרוחן של דמויות הקדומים שהוא בא לעצב.³⁵ ז'אנר זה, של דיאלוגים בנושאים ספרותיים ובענייני אמונות ודעות בתחומים שונים, גם הגיע לכלל ביטוי מיוחד בתחומה של ספרות ההשכלה העברית. מן הראוי הוא לראותם גם בהקשר זה של מעקב אחר גילויי השפעתה של המורשת הלוקיאנית. כך פירסם אהרן וולפסון, מעמודי התווך של "המאספים" בגרמניה, את הדיאלוג "שיחה בארץ החיים", בשנת 1797, מעל דפי "המאסף", ששימש כעורכו באותו פרק זמן.³⁶ הוא מזמן כאן את הרמב"ם עם משה מנדלסון, המתדיינים בסוגיות ההשכלה, תורת הסוד והתלמוד, וכל זאת באספקלריה של האגף הראדיקאלי בקרב משכילי ברלין.

- 32 שם.
 33 ראה על כך בפרוטרוט: J, Routledge, *The Dialogue of the Dead in Eighteenth - Century*
Germany, Bern 1974, pp. 103-127.
 34 שם, עמ' 115-116.
 35 ראה החיבור הדיאלוגי: *Götter, Helden und Wieland*, Leipzig 1791.
 36 ראה: המאסף, כרך ז (1797), עמ' נד-סז; קנא-קנה; רג-רכח; רעט-רצט. הדמות השלישית הוא "איש פלוני".

אווירה חגיגית שבכבוד ראש, ללא שמץ של ההיתול הלוקיאני המושחז, שוררת ביצירתו הדיאלוגית של שלמה לויזון, "שיחה בעולם הנשמות בין הרב ר' דוד קמחי ובין החכם ר' יואל ברי"ל", שנתפרסמה לראשונה בפראג בשנת 1811.³⁷ המדקדק המפורסם מתקופת ימי-הביניים – ואחד הנציגים המובהקים של דור "המאספים", מתדיינים כאן ביניהם בהרחבה בגופי הלכה של הדקדוק העברי, בדבר "הדרכים הנכונים בשימושי בנייני הפעלים – בכל בנין על פי חקו המונח לו." הצורה הדיאלוגית היא כאן רופפת והצביון הז'אנרי אינו עיקר, אלא התכלית הלימודית בתורת הלשון העברית.

לעומת זאת, מצויה קירבה טבעית יותר למסורת ההיתולית של השיחות מיסודו של לוקיאנוס בשיח הפולמוסי, "קול מחצצים", פרי עטו של המשכיל הנודד, טוביה פדר, הפוקד את ערי גאליציה וגרמניה כאחת, שנכתב בשנת 1813 וראה אור לראשונה בשנת 1853.³⁸ רבי-שיח פולמוסי זה כבר זכה לתשומת-לב מרובה בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית וספרות יידיש, וזאת בראש ובראשונה מפאת תוכנו ומגמת הגיוני החריף לסופר מנחם לפין, הוא המשכיל המובהק, אשר הרהיב עוזו בנפשו לתרגם את ספר משלי לידיש עממית. לעומת זאת לא שמו לב עד כה לשרשיו הז'אנריים של חיבור זה, שהסעיר בשעתו את הרוחות של משכילי גאליציה, מוקיריו של לפין. הרי לפנינו דיאלוג פולמוסי שנון, הגיזון מן המסורת של שיחות המתים והאלים מיסודו של לוקיאנוס, בתיווכה של ספרות הדיאלוגים הפולמוסיים הנהוגה בגרמניה במאה ה"ח, וזאת בנוסף לזיקתו של פדר ל"שיחה" של אהרן וולפסון.

שתי פנים לו לקונטרס "קול מחצצים" של פדר; הרי מכאן ראייה אפולוגטית של אולימפוס הירואי שבו שוכנים גדולי ספרותנו, החל ברמח"ל, מנדלסון וויזל, וכן נציגי המייסדים והעורכים של כתב-העת "המאסף" וסופריו, ולעומתם הנושא להוקעה סאטירית של תרגום משלי הכתוב לדעתו של פדר בלשון נלעגת. כן מוצגת באספקלריה קאריקאטורית-מעוותת דמותו של בעל התרגום של מלות המקרא לידיש, "מלמד שיח", מי שקדם לו ללפין במעשה "נפסד" זה של חילול קדושתה ויופיה של הלשון העברית.

מסתבר כי פדר סיגל לעצמו מן הנוסח המקובל בז'אנר זה של הפגשת סופרים אנשי-שם, בני דורות שונים, כשהדיון ביניהם מתנהל על דרך של חקירה ודרישה מודרגת. האמת של דברים כהווייתם מתגלית בסופו של דבר לדמויות רבות-השגב הללו – והיא להן בבחינת הפתעה גמורה. עתה הן מביעות פליאה וזעם על הפגימות החמורות שנתגלו להן ביצירה הספרותית המשמשת נושא לדיון, והן חורצות את דינה ואת דין מחברה, לכף חובה.

רישומי ההשפעות שקלט פדר, ככל הנראה מן הספרות הדיאלוגית הגרמנית, ניכרים מתוך דרכי התיאור של התפאורה הכללית של אותו אולימפוס של סופרים עבריים, שאינו מגולם מעיקרו לפי תפיסות יהדותיות של גן-עדן וגיהנום. דומה, כי נשתרבו כאן פה ושם מושגים מן המיתולוגיה היוונית, המשולבים אף באותם דיאלוגים שנכתבו בספרות הגרמנית. כן יש לזכור, שכבר יכול היה להיות לנגד עיניו של פדר גם תרגומו של וילנדר. שמא בהקשר זה גם מתפרשת הדמות של דומה, "שר צבא חצר מות", אשר "מספר מתי עולם" חרותים על לוח לבו, המעלה

37 נתפרסם מחדש, בתוך: ש' לויזון, מחקרי לשון, תל-אביב תש"ז, עמ' 50-5.

38 עיין: י' צינברג, תולדות ספרות ישראל, מרחביה 1960, כרך ה, עמ' 274-277; שם, כרך ו, עמ' 343 (השלמות).

לפי בקשתו של משה מנדלסון את מחבר הספר "מלמד שיח", ממקום משכנו בשאול, שבו הוא מתייסר; מקום הימצאו מוגדר על-ידי דומה בזו הלשון: – "תחנתו במבוא השליש אשר בעלוקה, ההולך קדמת שאול תחתית, יעבר תפתה והיה מציאותו מנגב לגיא בן הנום, שם ישכון עם עמקי שפה הלוקחים לשונם וינאמו נאם." דומה כי נשתרבו בנוסף לסממנים היהודתיים של הגיהנום גם רשמי מושגים על השאול ועל עונשם של השרויים בה, שנשאלו מספרות חיצונית. לאחר הופעתו הנלעגת בחזותו ובאורח דיבורו של "בעל" "מלמד שיח", מצווה הרמ"ד, הוא משה מנדלסון, על דומה להחזירו למקומו: "השב הכסיל הזה לנוה, דומא, פלוטא! לך לך שוב למקום לוקחת, שם איתן מושבך עם אלוף אומר."³⁹

מכלל הזיקות המוצהרות ללוקיאנוס, מן הראוי גם לציין את שירו הסאטירי של יששכר בר שלזינגר, "פילפס וסוסו", שנתפרסם מעל דפי השנתון של משכילי אוסטריה, "בכורי העתים", בשנת 1824.⁴⁰ לפנינו תיאור אניקדוטארי בדבר עונשו של כילי, מתושבי אתונה, שהרעיב את סוסו. המחבר מצביע על כך, כי נטל את רעיון יצירתו מלוקיאנוס, או כלשונו: – "די אידעע איזט אויס לוציאן". כן מתנוסס מעליו המוטו מספר משלי: – "יודע צדיק נפש בהמתו", וצמודים לו לטכסט ביאורי רמזים ושמות מתולדותיה של יוון.

ג

סימנים ברורים וודאיים יותר, המעידים על מגע ישיר עם מורשתו הסאטירית של לוקיאנוס; מצויים בקרב משכילי גאליציה במחצית הראשונה של המאה הי"ט, וזאת בעיקר בפועלים הספרותי של מאיר הלוי לטריס וידידו הקרוב, יצחק ארטור, אם על דרך התרגום ואם על דרך של יציקת תבניות סאטיריות חדשות, הניזונות ממנה.

משמעות אקטואלית מובהקת היתה לתרגומה-העיבודה של הסאטירה "תולדות אלכסנדר מאבאנטייכס, נביא השקר", שפירסם לטריס בקובצו הספרותי "הצפירה" בשנת 1823.⁴¹ בחירת הנושא כשלעצמו, תיאור מעלליו של בעל-מופת נוכל, המוליך שולל את הבריות על-ידי מעשי ניסים מדומים, ואשר זהותו נחשפת בסופו של דבר על-ידי חכמי אמת העומדים על טיבו, הלמה היטב את הדגם הסאטירי האנטי-חסידי, שהיה מקובל על משכילי גאליציה במאבקם השופף בתנועת החסידות הגואה מסביבם. לא בכדי הוא מתנצל בפני הקוראים, על דרך ההיתממות המקובלת: – "ואם ימצא הקורא אנשים גם כימינו אשר שוים אליו בדרכם ועלילותם, ותחת אשר כבדם על כך, יהיו לו לחרפות; לא בי האשם ולא עלי תלונתו."⁴²

בעקבות המבוא של וילנד לתרגומו, שממנו העתיק לטריס את "אלכסנדר" לעברית, הוא מעלה על נס את זכויותיו של לוקיאנוס כלוחם אמיץ בסגידה לאילילים ובאגדות המיתולוגיות

39 ראה: ט' פדר, קול מחצצים, לבוב 1853, עמ' כה-כו.

40 ראה: בכורי העתים לשנת תקפ"ה, וינה 1824, עמ' 38-42.

41 ראה: הצפירה, עמ' יג-מב. הנוסח הגרמני, בתרגומו של וילנד: 'Alexander oder der falsche

Prophet', in: Lucian – Werke, vol. III, pp. 158-218

42 עמ' כא, בהערה.

אשר ברו מלבם, לדעתו, המשוררים הקדמונים. הוא אשר "עשה תשועה גדולה לעם יון בימיו, איך שמו העיקר לטפל והטפל לעיקר." את משימתו זו השיג "בדרך היתול ושחוק."⁴³ ואם כי לטריס מתנצל כביכול בפני הקוראים על משמעותו האקטואליסטית של תרגומו, הרי למעשה דווקא לשם כך נוצר; שכן חוזר הוא ומטעים את הגזירה השווה שבין התופעות הנפסדות בימי יוון של המאה השנייה לספירה לבין המתרחש בראשית המאה הי"ט במשכנות ישראל. ברוח האנאלוגיות האקטואליסטיות שערך וילנר בשולי הסאטירות שתירגם, ובכלל זה בשולי "אלכסנדר", מציין לטריס אף הוא את העיקרון האנאלוגי הפשטני: – "אם תקח, קורא אהוב, אחד מכתביו ותחת שמות אנשים אשר עודם חיים, אשר לבך יודע מאד כי דרך אחד ילכו, אז תתפלא לראות ותדמה בנפשך כי המאמר הזה כתוב יום אתמול, לא בימים הקדמונים."⁴⁴

אכן בהערותיו של לטריס המתלוות לתרגומו זה, ניכר היטב רישומו של וילנר, שכבר נהג במידה גדושה במנהג זה של תוספת הערות ברוח הסאטירה האקטואליסטית, ומן הראוי לעמוד על תוכנו וצביונו של כמה מהן. כך וילנר בא לשבח שבח שבאירוניה את אלכסנדר מאבאנטייכס, בעל המופת המדומה, ומפליג גם להקבלות בין אותו נוכל קדמון לבין הנוכל בן־זמנו, קאליוסטרו, אשר אלכסנדר הוא האבטיפוס שלו.⁴⁵ שניהם כאחד מתגדרים במוצאם רבי־היחש כביכול.⁴⁶ וילנר רואה בדמותו של אלכסנדר, המוצג בהארה סאטירית־עיונית ולגלגנית, הן על־ידי המחבר והן על־ידי מתרגמו, – מבשר ודגם לקנאות הנוצרית נעדרת הסובלנות של אותם דורות שלאחריו. על כן, סבור הוא, ראוי סיפורו זה של לוקיאנוס לתשומת לב מיוחדת.⁴⁷ סאטירה זו משמשת לו לזילנר עילה להעלות מהרהורי לבו, שהזמן גרמם, ולהצהיר כי כל אותם רמאים המזכירים את שם הדת והאמונה לשווא, הם מאויביה המושבעים של ההשכלה והפילוסופיה. אכן יראים הם ונרתעים מפי הדוגלים בהן באמת, שכן הללו חושפים את תכניהם ונכליהם; מכאן, מסביר וילנר, סיבת כל אותם הרדיפות והמשפטים, שנערכו נגד הכופרים.⁴⁸ אלכסנדר זה הוא שידע את נפש מאמיניו, התמימים, שנהו אחריו. שעה שכתב למענם נבואות־אור, שתומות ונעדרות ההיגיון, בטח בתמימותם וקיווה שלא יבחינו בתכסיסים של אחיזת־עיניים שנקט כלפיהם; רק יחיד בעל תבונה, אחד מני רבבות, יעז לעמוד לו לשטן בדרך.⁴⁹

אכן הד דבריו הללו של וילנר בהערותיו נשמע היטב גם מתוך הערותיו של לטריס לתרגומו שלו; עם זאת שינה מן המטבע שלהן והוא מכוון עתה לטעמו ולמושגיו של הקורא העברי, תוך תוספת תבלין של המינוח האנטי־חסידי והמלל המשכילי השגור בכתביהם של בני־דורו. מתוך אספקלריה זו הוא מציג את אלכסנדר מאבנטייכס בבחינת – "האיש אשר מעשהו זר ומתמיה, קדוש יאמרו לו."⁵⁰ הוא מבקש מן הקורא שלא יתלה בו, במתרגם, את הקולר לתיאורים הללו

43 שם, עמ' יג-יד, בהערה.

44 שם, עמ' יד בהערה.

45 ראה: Lucian - Werke, vol. III, pp. 63-164.

46 שם, עמ' 178.

47 שם, עמ' 182.

48 שם, עמ' 203.

49 שם, עמ' 210.

50 ראה, הצפירה, עמ' כ.

– "ואם ימצא הקורא אנשים גם בימינו אשר שוים אליו בדרכם ועלילותם, ותחת אשר כבדם עד כה, יהיו לו לחרפות – לא בי האשם ולא עלי תלונתו."⁵¹ התנצלות מעין זו, תוך השלכת יהבו על הטכסט הסאטירי הקדום; מופיעה גם להלן, כשלטריס מוצא לו עילה ונקודת-אחיזה כלשהן בתיאור: – "הקורא יחדשני מחדש כי אלעג ואתעלל באנשים ידועים, אשר יעשו גם בימינו כדבר הזה, יתנו את הברכה, ויקחו כסף מקנתה."⁵² למעשה לטריס שוקד להעמיד את קוראיו על אנאלוגיות כגון אלו מתוך חשש שמא הם יסיחו את הדעת מן הדמיון הזה. "התנצלותו" היא יוזמה ומתוך כוונה תחילה.

ברוח התפיסה הרציונאליסטית בדבר החוקיות החוזרת שבקיומן של כתות נפסדות שבכל דור ודור, מסביר לטריס אף כאן את החיזיון הזה, במלל המשכילי השגור: – "ומה אני, כי האולת והתרמית ילכו בכל העתים ובכל העמים דרך אחד; להטעות את העם, למען יזנו אחריהן?"⁵³ אופיו התעמולתי-דידאקטי של תרגום זה, מזדקר לעין גם בהערת הסיום של לטריס, בדבר "התועלת הפרטי אשר תצא לך מהעתקה הזאת"; שכן הוכח מתוכה, כי "האולת והתרמית" פועלות אצל עמים שונים בזמנים שונים, בהשתדלותם של "המתעים את העם" במזיד. לכן הוא רואה כהוראת שעה להזהיר את הקורא בפני הסכנה האורכת גם לו כיום הזה: – "וידעת היום, כי יש נוכלים אשר ידעו מאד תרמית לבם. ואך תחת מסוה היראה אשר יערימו לשים על פניהם, יתראו לאנשי קודש, והמון העם יבערו בלי דעת ללכת אחריהם."⁵⁴

אף באותם ביאורים בשולי הטכסט, שנועדו להסביר לקורא העברי מושגים ועניינים מן ההווי היווני, ההיסטורי והמיתולוגי כאחד, אפשר למצוא רמזים שונים מענייני דיומא. את הנאמר בשולי המסופר בסאטירה של לוקיאנוס, כי אותו אלכסנדר נמנע מלכתחילה מלהציג את מופתיו בפני הסוחרים אשר בערים הגדולות, מחשש שימאנו להאמין בהם, מסביר לטריס בכך שהם נוטים בדרך כלל לחכמה ולמדע, בתוקף נסיעותיהם לארצות שונות; שכן במסעיהם הם "רואים נימוסים ודעות שונות." כן הוא מוסיף, "כי בערים הגדולות לא ימצאו פתאים ואוילים רבים בערך, כאשר נמצאו בערים הקטנות ומחוזות הנשמות."⁵⁵ – ניכר בו בלטריס שהוא משווה באותו מעמד לנגד עיניו את סוחריו ברודי וטארנופול, המרכיבים אף הם בנסיעות, והמשמשים עתודה טבעית לתנועת ההשכלה.

המגמות האיריאות של המתרגם הטביעו את חותמן גם על צביונו של התרגום עצמו; מעיקרו לטריס לא נתכוון כלל לשמור אמונים לנוסח המדויק של הטכסט המתורגם על ידו. לשינוייו של וילנדר לעומת המקור היווני, הוסיף עתה את שינוייו שלו בגירסתו העברית. נטייתו של לטריס לעשות בתרגומו מן הספרות הכללית כבתוך שלו, ניכרת איפוא לא רק מתוך גירסתו המיוהדת של "פאוסט", "אלישע בן אבויה", משנת 1867; עוד בימי נעוריו, בשנת 1816, הוא מייעץ לארטור ידידו שינהג בתרגומו של "רובינזון קרוזו" מנהג של עיבוד משלו. וזו עצתו כלשונה: – "מה טוב היה לך היות חפשי בהעתקתך לבלתי אסור רגליך באזיקים אשר

51 שם, עמ' יג-יד.

52 שם, עמ' כה.

53 שם.

54 שם, עמ' מב.

55 שם, עמ' יט, בהערה.

יצרו צעדיך מהלוך ברחבה כאשר הגדת גם אתה." ולא עוד אלא תרגומו יצא נשכר יותר מפאת יופיו, אם לא ישתעבד שיעבוד יותר לטכסט הזר – "על כי שעיפיך לא מעל הספר, כי מהלך נפשך ימשוכו אלי קסתך."⁵⁶

אכן קיים לטריס עצתו זו הלכה למעשה בתרגום הסאטירה היוונית בלבושה הגרמני. גירסתו העברית אין בה מן הדיוק ומדקות הסגנון של וילנד; לעומת זאת היא משופעת בפרזיאולוגיה המשכילית המצויה, על טהרת הלשון המקראית. כן יש בה הדים מן המינוח הפולמוסי האנטי־יראי ואנטי־חסיד, כנהוג באותם ימים.

כך נאמר בו באותו נוכל אלכסנדר: – "ויתראה כאיש צדיק אוהב מישרים, ובקרבו ישים ארבו."⁵⁷ בהבלטה יתירה הוא מספר כיצד לבש "בגדים לבנים", כדי לאחז את עיני הבריות מפאת קדושתו כביכול.⁵⁸ הוא מחדד חידוד יתר את היסוד המשכילי־רציונאליסטי בסממני ניסוחו העברי לעומת גירסת וילנד; הוא מתאר כיצד נתמלאה העיר "מאנשים בוערים ופתאים.... אשר מבלעדי נכלי אלכסנדר ותרמית לבו, כבר נבערו ויכסלו, ותעו מדרך האמת להאמין לכל דבר שוא והבל."⁵⁹ רווח כאן למדי המינוח השגור של "הבוערים בעם", "בוזי הדעת", "אנשים מדיחים."⁶⁰

בתרגומו של לטריס אתה מוצא חסר ויתר לעומת הטכסט הגרמני שהיה לנגד עיניו. כך הוא מוסיף פיסקא די־דאקטית משלו בגוף הטכסט ובה פנייה אל הקורא: – "שים נא לבך וראה בעיניך מה רבו המונעים אשר עצרו ברוח בינתם. סכה אפילה, והמון גדול אשר טחו עיניהם מראות מישרים ואמת."⁶¹ הוא מטשטש את דברי המקור שהשתמש בו, בהשמיטו את הנאמר בו על אודות חסידי אַפיקור, הפילוסופים שהם יריביו העיקריים של אותו נוכל. מטעמי זהירות ומתינות כלפי הקורא העברי הוא נמנע, ככל הנראה, מלהזכיר לטובה את אפיקורוס דווקא, ומציין לעומת זאת, כי "לא אפסו חכמים ונבונים אשר עין חוקרת למו"; ואם כי מעטים הם בקרב עם, הרי הם מגלים אומץ־לב ואינם נרתעים כלל "מחרון רבבות פתאים, ויתאספו יחד להמתיק סוד, מה לעשות לבצר את תבונת אחיהם."⁶²

מכלל ההשמטות שלטריס המתרגם השמיט, יצויין התיאור הפולחני המפורט של עריכת המיסטריות,⁶³ ממנו סולקו פרטים רבים הנוגעים למעשי האורקל ולטכסים המבויימים הקשורים בכך.⁶⁴ ואילו הערתו של וילנד עצמו בדבר טינתו של אלכסנדר להולכים בדרך החכמה והמוסר, שולבה עתה לתוך הטכסט עצמו, תוך תוספת נופך אקטואלי לדברים שנאמרו בשעתם בשבחם. רק "אנשי הדעת" מסוגלים לעמוד בפרץ בפני כל מתעה ומדיח. לטריס משלב כאן את אזהרתו:

56 ראה מכתבו לארטור, קהלת, פטרבורג תרמ"א, עמ' 163–164.

57 ראה: הצפירה, עמ' טז.

58 שם, עמ' כא.

59 שם, עמ' כג.

60 שם, עמ' כג; כח.

61 שם, עמ' כד.

62 השווה: שם, עמ' כז, לעומת: Lucian – Werke, vol. III, p. 183.

63 השווה: שם, עמ' כח, לעומת: .op. cit., pp. 195–200; 204–211.

64 השווה, שם, עמ' כח, לעומת: .op. cit. pp. 185–192.

– "אם לא יימצאו מימים ימימה אנשים חקרי־לב אשר יגלו קלון המתקדשים לעיני העם, מי יודע אם לעת כזאת עוד חכמה תסתפח בקרב הארץ."⁶⁵

סיומו הדידאקטי הקצר של לוקיאנוס, מתרחב בגירסת לטריס כדי הכרזה נמלצת, שלפיה חיבור זה ישמש אזהרה בפני פיתוייהם של מסיתים ומדיחים; אשר על כן מצווים הקוראים – "לדרוש תושיה ולבלתי נטות ימין או שמאל מאשר תצוה אותם תבונתם, אשר דבריה דברי אלהים חיים, ועצתה תכון לעד."⁶⁶ עם הסיום מפנה לטריס את תשומת לבו של הקורא לתועלת שתצמח לו מתרגום זה; שכן ילמד לראות נכוחה, כי האיזולת והתרמית אחד הוא טיבן בכל הזמנים, למרות השינויים שלמראית עין. התועים הללו מתעים את הבריות בכוונה תחילה ומוליכים שולל את המון העם השקוע בבערות.⁶⁷ עתה, למקרא סאטירה זו של לוקיאנוס, סבור הוא, יקחו אנשים מוסר – לאהוב את האמת ולפעול ברוח התבונה, וממילא יהיו מחוסנים בפני תעלוליהם של נוכלים מסוגו של אלכסנדר בעל־המופת.

כך בכך עם מאמצי הסיגול האקטואליסטיים ששיקע לטריס בתרגומו, בטכסט המתורגם עצמו ובהערות הלוואי שלו, הריהו גם חש בצורך למתן ביטוי סאטירי מקורי למציאות היהודית ולבעיותיהם, וזאת במתכונת ה'אנרית של לוקיאנוס דווקא. אמנם במדור "בשורת ספרים חדשים" של "הצפירה" בישר על הופעת "מגלה טמירין" של פרל, עם זאת הביע לטריס בשולי תרגומו את המשאלה: – "ומי יתן ויקום בינינו איש שכל טוב טעם, אשר יודע לעשות במתכונתו גם בשפת עבר לשרש בלשון ערומים את המנהגים הנשחתים אשר צמחו בין בני עמנו, ויהיה לתהילה בקרב הארץ."⁶⁸

ד

משאלתו זו של לטריס, שהביעה בשולי תרגומו, אכן נתקיימה במפעלו הסאטירי של יצחק ארטור, ידידו ורעו, או כלשונו של שלמה רובין, בהמשכה של קריאה זו; – "והנה באמת קם אחרי כן איש אשר רוח דעה בינה והשכל בו, ומלת שפת קודש על לשונו, מליץ מושל בלשון ערומים – במאמרי 'הצופה' שלו."⁶⁹ לעומת ניסיונות הסיגול האקטואליסטי החיצוני של לטריס, המתרגם המעבד והמעיר, הביא ארטור את רישומי קריאתו הערנית בסאטירות של לוקיאנוס בלבשו של וילנר לדי היתוך אמנותי מקורי משלו, על רקע המציאות היהודית בת־זמנו.

הסאטירות של ארטור, שכונסו לאחר מותו בהשתדלותו של לטריס, באסופת "הצופה לבית ישראל" שנתפרסמה בשנת 1858, שתי פנים להן; הן מעוגנות בהווי היהודי המסורתי, הקרוב והרחוק כאחד. יש בהן מהדי ההווי החסידי הקרוב, המצוייר כאן תוך עיוות סאטירי־פולמוסני, מן האינטרפרטאציה הסאטירית־אנאכרוניסטית של מושגים קבליים בדבר גלגול נשמות, מן

65 ראה: שם, עמ' מב.

66 שם.

67 שם.

68 שם, עמ' יג-יד.

69 ראה: ש' רובין, תהלת כסילים, ווינה תר"מ, עמ' 85-86, בהערה.

המעמד של תפילת תשליך – ומן הטיפול הראצינאליסטי-היתולי בדמויות מן הדמונולוגיה היהודית. כן נשמעים כאן הדים ברורים מן ההווי היהודי בגאליציה במחצית הראשונה של המאה הי"ט, באספקלריה מעוותת, וזאת מבעד למעטה האליגורי הבריוני. אך אותן סאטירות גם פנים אחרות להן; הן מעוצבות על-פי דגם השאול מבחוז, ממורשתו הסאטירית של לוקיאנוס, אם מפאת המגמה האידיאית ואם מפאת התבנית הדיאלוגית והמונולוגית המונחת ביסודן. "הצופה" ארטור מצא לאותם דגמים שאולים, שנסתייע בהם הרבה, מקבילות מקוריות "מיוהדות" משלו. פרט לחזיונו "חסידות וחכמה", אשר הקבלתו בתוכן ובתבנית נראית לעין, הרי בשאר יצירותיו, עניין לנו ביסודות בודדים בלבד, המשוקעים במירקם סאטירי חדש, כשהם מוסווים היטב בלבושים סגנוניים וסממנים תיאוריים משלו, עד כי כמעט ולא נודע כי באו אל קרבנו.

לזיקה הישירה בין התבנית של "החלום" של לוקיאנוס לבין "חסידות וחכמה" כבר שם לב שלמה רובין בשעתו, בציינו: – "המליץ הזה כתב מאמרו 'חסידות וחכמה' – בסגנון 'חלום לוציאן' בין 'מלאכת חרש אבן ובין החכמה' (ולשניהם היו המאמרים האלה ראשית בכורי פרי עטם).⁷⁰ דומה כי ארטור שאב עידוד לחזיונו, שחיבר בעקבות לוקיאנוס, מתוך הערתו של וילנדר בשולי "החלום". בהערה זו הוא מתחקה אחר מקורותיו ומצביע על תקדימי המוטיביים במסורת הספרות היוונית הקדומה. כסבור הוא, כי יצירה זו, שבה נסתייע לוקיאנוס במקורות וברוגמאות שכבר מצא לפניו, יש בה כדי לשמש דוגמה לכל סופר מתחיל, כיצד ללכת בעקבותיה של יצירה קיימת, ועם זאת לעצב דברי מקור חדשים.⁷¹

ארטור, שעניין ככל הנראה בשקידה ובעניין בגירסת וילנדר של כתבי לוקיאנוס, הקביל לעומת שתי הנשים, המגלמות את המלאכה והפילוסופיה, והמתגלות לו למחבר בחלומן, את הנשים המגלמות את החסידות והחכמה, כשהן נאבקות על נפשו של החולם. בשתי הסאטירות האליגוריות הללו, שבהן שזור מוטיב אוטוביוגרפי מוצהר, ניכר הדמיון בתבנית הוויכוחית הסימטרלית ובתצפית של המספר כדמות הפועלת במתרחש, שעה שהוא מכריע בבחירת דרך חייו היעודה והרצויה לו, לאחר לבטים שנתלבט בהם בחלומו זה. לבטי הבחירה בין מלאכת הפסלות לבין לימודי החכמה מצטיירים במקור היווני כבעייה שהיא אישית מיסודה, אך אצל ארטור מחריפה סוגיית הברירה, עד כדי הכרעה אידיאית עקרונית מובהקת, של בחירה בין ההצטרפות האישית לתנועת החסידות או להשכלה. המעורבות האידיאית מצד הסאטיריקן היא כאן מפורשת ומופגנת יותר. בעקבותיה אף מחריף האיפיון הסימטרל-ניגודי של שתי הדמויות האליגוריות, על דרך התיאור הגרוטסקי המסליר לעומת התיאור האפולוגטי-אידיאלי. בדרכי ההנמקה ובשיקולים, הקודמים לאותה הכרעה גורלית, ניכרים הפרשים משמעותיים, בין גישה פראגמאטית-מפוכחת שבגירסה היוונית לבין העמדה האידיאליסטית המוצהרת בגירסה העברית.

לעומת התהילה הוודאית שלה זוכה החולם הצעיר, אשר בחר בחכמה בגירסת לוקיאנוס, הרי התהילה של הבוחר בחכמה בגירסת ארטור, אינה מתקיימת לאלתר, בתחומו של חזיון לילה זה, אלא נשארת בגדר הבטחה לעתיד לבוא. הממשות המיתולוגית המציינת את מסעו של הצעיר במרומים, בסימן ההצלחה, במרכבת הפילוסופיה, מקבלת אצל ארטור צביון מיטאפורי בלבד,

70 שם, עמ' 86, השווה גם: 'Lucians Traum', in: Lucian – Werke, vol. I, pp. 51–66.

71 ראה: וילנדר שם, עמ' 55.

המשתמע מתוך הבטחתה של החכמה: – "ארכיבך על כרוב רוחי ועד קצוי תבל אעופה עמך... תדא עד ראש ימות עולם ותדרה שנות דור ודור."⁷²

הפרשים אתה מוצא גם בתבניות הריטוריות. ביצירת לוקיאנוס דברי הדמויות המתווכחות והנאבקות באים לסירוגין ונשתמר בהם הנוסח הדיאלוגי השקול והמאוזן; ואילו בגירסתו של ארטור ניכרת נטייה להתרחבות תיאורית וטיעונית. תיאור ההנאה והתהילה הראוותנית מפי "החסידות" עצמה, הופך למעשה למונולוג סאטירי המבוסס על פרטים שגורים שאולים מן הסאטירה האנטי-חסידית מיסודה של ספרות ההשכלה. ואילו האנטיטיזה הרצויה לו לארטור, מוצגת על-ידו כהוויה אידיאלית ערטילאית הנטולה סממני מציאות ומצטיירת כמשאלה משכילית בלבד.

הזיקה הישירה ללוקיאנוס מצטיירת ביצירת ארטור גם נוכח ההקבלה שבין הסאטירה "סני, סנסני וסמנגלוף" לבין "אסיפת האלים", שאף לה צורפה הערה מאת וילנר ברוח הרציונאליזם, בן-זמנו.⁷³ ב"אסיפת האלים" מוצגות דמויות אלים מן המיתוס של דת יווון, על חולשות האנוש הקטנוניות שלהם, וניטלו מהן הזוהר וההילה האופפיים אותן. מתוך הודאותיהם של האלים עצמם נחשפת באספקלריה סאטירית-אירונית מציאות השונה בתכלית מן המוניטין שיצאו להם בין הבריות; מוטלת כאן בספק אמיתות מוצא-יפיהם של האורים ותומים – האורקל. הקרבנות והתרומות המוגשים להם לאלים הם פרי הרמאות ואחיות-העיניים. אנשי הכתות הפילוסופיות עושים אף הם את חכמתם המדומה קרדום לחפור בה, במעטה של הסתפקות במועט, כביכול. ואילו לאולימפוס נדחקים גם ספק בני אדם ספק אלים, על חולשותיהם ופגמיהם, ויוצרים תחרות קטנונית בינם לבין עצמם. האלים באים איפוא לטכס עצה ומתקנים תקנות כיצד לסלק מחברתם של בחירי עליון, ואף למנוע את הצטרפותם והידחקותם של אותם בני תמותה למחצה, שאינם ראויים להסתופף בצלם. אך עוקצה של הסאטירה מכוון מעיקרו לתושבי האולימפוס כולם, המוצגים על-ידי לוקיאנוס בריקנותם הנלעגת.

למרות הצביון היהודתי המובהק של זכריילשון וזכריימושגים, של הווי ומנהג, הטבוע ביצירתו המקבילה של ארטור, היא ניוונה בסמוי מן הטופס היווני הקדום, על מגמתו ועל דרכי הבדיון הסאטירי שקיימים בו. ארטור נוקט אף הוא בקו החרף של דהימיתולוגיזאציה, שעוקצו האקטואליסטי מכוון נגד החסידות בת-זמנו ושרשיה הקבליים. אף הוא בא להציג את מלאכי עליון על דרך ההלעגה והנמכת קומתם, בשוותו להם פגמי אנוש. אף כאן נשמעות קובלנות על ריבוי המלאכים המאכלסים את המרומים, מפי נציגי המלאכים עצמם, המסכמים את טיעונם בפנייתם הנרגשת: – "ובמלאכים אל תבטחו, כי יצירי מחשבותיכם כמעשי אצבעותיכם אלילים הם, אין להם תשועה. את ד' אלהיכם תיראו, אותו תעבדו, ובו תבטחו."⁷⁴

למרות השוני המובהק בנקודות המוצא האסוציאטיביות כלפי המורשת של שתי התרבויות ומטענן הרוחני, הלך ארטור שבי אחר מגמותיו של לוקיאנוס במאמצי ההתנערות וההתנכרות למורשת המיתולוגית. הוא אמנם ויתר על המבנה הדיאלוגי שבמקור, אך הוסיף פתיחה "אוטוביוגרפית", ובה הפלגה עויינת כלפי החסידות, דרכה ומנהגיה. הוא אף נזקק כאן לנוסח

72 ראה: י' ארטור, הצופה לבית ישראל, תל-אביב תש"ה, עמ' 24.

73 שם, עמ' 17-26.

74 שם, עמ' 30-33.

של בדיה תיעודית, של מגילת ספר, השלוחה אליו מטעם שלושת מלאכי עליון, "כתובה מכתב מלאכים כמכתב הרשום בספרי המקובלים. האותיות נוצצות כזיקי אש, וכל דבריה כגחלי אש." עם זאת סיגל לעצמו את שיטתו של לוקיאנוס, זו של שימוש בהודאת בעל הדין המרשיע את עצמו כמו פיו, על מיגוון אפשרויותיה הצורניות.

זיקה זו שבין "הצופה לבית ישראל" לבין הסאטירה הלוקיאנית קיימת לא רק על דרך ההקבלה המלאה והגלויה בלבד; אף ניתן להבחין בויקות חלקיות ומשניות ביצירות ארטור, הפושטות את הצורה היוונית העתיקה ולובשות צורה יהודית, כששרשיהן נעוצים בכפלי־קרקע. כך גם דינה של הסאטירה, אשר כבר יצאו לה מוניטין, "גלגול נפש". התיאור של עלילות הנשמה על שבעה־עשר גלגוליה שבין אדם לבעל־חיים וחוזר חלילה, אמנם מתפרש מלכתחילה על רקע התפיסות הקבליות של תורת גלגול הנשמות; עם זאת האינטרפרטאציה הסאטירית של נושא זה מושגת מעיקרה גם על תיאורי לוקיאנוס, הנדרש אף הוא לחיזיון של גלגול הנשמות על רקע התפיסות של הדת והפילוסופיה של יוון, בכמה מיצירותיו, באספקלריה מהתלת. מפאת הקירבה המסויימת למוטיב מרכזי זה של "גלגול נפש" יש להתייחס בעיקר לסאטירה "התרנגול או החלום של מיציללוס"⁷⁵. אשר לתבנית ניתן ללמוד גזירה שווה בין שתי היצירות הללו, מפאת הדיאלוג, שבו מגלה אחת הדמויות המשוחחות את עלילות גלגוליה. האיזון שבין שני בני השיחה מתערער עד מהרה, כשדמות אחת מפליגה לנוסח מתרחב בתיאוריו של מונולוג חושפני וגלוי־לב.

אותו תרנגול, אשר גם ניחן בסגולות של רואה ואינו נראה, אינו כלל עוף כפשוטו; נשמתו, שראשיתה באפולו האל, ירדה עלי אדמות ושכנה בגופו של ילוד־אשה, כדי לרצות עון קדמון. הוא מספר על גלגוליו השונים ומה הרוויח, או כיצד ניזוק, מכל אותן חליפות ותמורות. גלגוליו הללו נעוצים בעבר ההירואי הרחוק, אך גירסתו שונה מזו של הומרוס אשר לאותם מעללי גבורה ואומץ לב. הוא נפל בקרב במבואות טרויה, כשנפגע בידי מינילאוס, ונתגלגל בדמותו של פיתגורס. היה בעל־מופת המוליך שולל את ההמון, היה גם מלך ופושט יד. בכלל גלגוליו המרובים אתה מוצא גם את בעלי החיים – הסוס, הכלב, הדג והצפרדע, המופיעים אף הם ב"גלגול נפש" של ארטור. התרנגול הוא שמצליח להשפיע על מיציללוס אדונו, שיוותר על רצונו המתמיד להתעשר, לאחר שחשף בפניו, באמצעות סגולותיו המאגיות, את דאגותיו ופחדיו של האיש העשיר.

מעבר לסממני העיצוב הסאטירי המקורי, מכוחו של ארטור עצמו, בתאור ובצביון הסגנוני המיוחד לו, אין להתעלם מן הסאטירה "התרנגול של מיציללוס", ששימשה לו כנקודת־מוצא מבנית מרכזית, אם כי יצק בדפוסיה המוכנים תוכן יהודי מובהק. דומה, רישומו של חיבור זה ניפר בסאטירה העברית, זו של פרל וארטור כאחד, גם מפאת תכונותיו המאגיות של אותו תרנגול; הרי זה המתת שקיבל מן האל מרקור, והיא נוצת־הפלאים אשר בזנבו, המעניקה לו את סגולת רואה ואינו נראה, החודר לכל מקום הנעול על בריח ומתבונן בהליכותיהן של הבריות במסתרים. תחבולות אלו, של עריכת תצפיות בהתנהגות אנוש, משמשות כמכשיר מסייע למעשי החישוב הסאטירי.

75 השווה: 'גלגול נפש', הצופה לבית ישראל, עמ' 57–87, לעומת: Lucian – Werke, vol. I, pp. 149–189.

הסאטירה מיסודם של פרל וארטור נזקקה הרבה לשיטת הסקר הכמותי הכולל של הליכות הבריות, על-פירוב בחישוב פגמיהן ועיוותיהן, וזאת באורח שלילי חרסיטרי. עובדיה בן פתחיה, גיבורו של "בוזח צדיק" מאת יוסף פרל, מרבה לנדוד על פני משכנות ישראל בחיפושיו הנואשים אחר האיש הישר, וכמעט שנכשל במשימתו. אף "הצופה" מיסודו של ארטור, כפי שהוא מופיע בסאטירה "תשליך", מתבונן בחטאי בני ישראל בכל אתר ואתר, כפי שנתגלו בראש השנה על שפת היאור. אותה בדיקה כמותית, מושגת באמצעים מאגיים של קפיצת-הדרך, מישוב יהודי אחד אל משנהו, וזאת בטיסה פלאית בסיועו של סמאל שנתגלה לו ל"צופה לבית ישראל". והרי הדיווח המסכם על אודות אותה טיסה לשם עריכת תצפיותיו: – "והארץ קפצה תחת רגלינו ותעבירני על כל הערים אשר בעברי הנהר מזה ומזה. ומכל עיר ועיר יצאו שוכניהם וימליטו מתחת בגדיהם וישליכו היאורה את כל פשעיהם, כחול אשר על שפת הים הרבה מאד."⁷⁶

למרות צבינו היהודי המובהק של "תשליך", מסתבר שאף בו מרוקמים כמה מוטיבים לוקיאניים טיפוסיים, השאולים בכללם מהסאטירה השנונה, "איקארומניפוס", או הנסיעה באויר.⁷⁷ גיבורה של יצירה זו רואה אגב טיסתו, בסיועו של כנפי נשר שהתקין, לא רק את המתרחש תחת השמש, אלא מבטו חודר וכולש אחר מעשי הבריות ותעלוליהן בבתיהן, אף בשעה שהללו אינן מעלות כלל על דעתן שהוא מתבונן בהן בסתר. סגולה זו שרכש לו, מאפשרת לו לאיקארומניפוס להתחקות אחר מעשי התעוועים של דמויות מן המיתולוגיה וההיסטוריה היוונית. הרבה הוא מצליף בשבט ביקורתו על סטיות מן המוסר בתחום האירוטי; כן הוא מצביע, על יסוד מימצאיו שהשיגם בשעת מסע זה, על מעשי רצח, זדון ומירמה. מופיעים לפנינו האפיקוריים ואנשי הסטואה כאחד, הנשבעים לשווא בעד בצע כסף; מבצעים הם מעשי גניבה וזימה, לשמחתו לאיד של המתבונן בהם בסתר. טיסתו זו מאפשרת לו להשתלט על פני מרחבים רבים, ולהקיף את כל המדינות של הסקיתים, המצרים, הפיניקים, אנשי אתונה וספארטה, כשהוא מגלה את מגרעותיה של כל אחת מהן.

איש פיניקיה נוהג במעשי הונאה, איש סיציליה שורד, ואיש אתונה שרוי בהתדיינות מייגעת בערכאות. קיטרוגו על הליכותיהן של הבריות גובר לאחר שיחתו עם האלים, המוסיפים נופך משלהם על בקשותיהם הקטנוניות של המתפללים אליהם. בעיקר יצא הקצף על מעשי הצביעות של הפילוסופים לאסכולותיהם, שהוא מציגם כמלחכי פינכא ואוכלי לחם-חסד, המשתקעים בדברי פלפול עקרים.

שורש משותף לארטור וללוקיאנוס, ב"תשליך" וב"איקארומניפוס", הוא השימוש במקורות מידע בסיועם של "מכשירים" בעלי אופי דמיוני ובעלי סגולות מאגיות, הנטולות מאוצר האגדה; כל זאת לשם חישוב פארדוקסאלי של מעשים המתרחשים תחת השמש, כמות שהם, על דרך ההוקעה הסאטירית והעוקצנות האירונית. את שיטות התבוננות אלו גטל ארטור מלוקיאנוס ושתלן בתחום היהודי, בהווי המסורתי, בשוותו להן משמעות אקטואליסטית מובהקת. דומה, כי ארטור נוטה יותר ב"תשליך" להכללה אליגורית-טיפולוגית, לעומת לוקיאנוס קודמו, הקורא לדמויותיו בשמותיהן ונוטה יותר לציורי דמויות של אנשי-שם, לתיאור

76 ראה: הצופה לבית ישראל, עמ' 51, וכן: עמ' 49.

77 ראה: 'Ikaromenippus oder die Luftreise'. Lucian - Werke. vol. I. pp. 236-274.

המדיניות, הפילוסופיה או הספרות ללא מעטה של אלמוניות. לוקיאנוס מערער על הסטיריאטיפים האידיאליים-הירואיים של דמויותיו עלי אדמות ובאולימפוס, ועורך רוויזיה של תרמיתן המקובלת. ארטור, לעומת זאת, נוהג להסוות את זהותן של דמויותיו האותנטיות, או שהוא נוטה לשוות להן צביון אליגורי מובהק; באותו סיוור אגביטיסה, בחברתו של סמאל, הוא רואה בנוסף לנציגי הציבור היהודי, "חטאת עושק, חטאת רמיה, חטאת השך נשך, חטאת זימה, כל חטאת אשר יחטא בה האדם לרעהו... וכהנה רבות אשר לא תספרנה מרוב."⁷⁸

קישור תימאטי ומגמתי מסוים אפשר למצוא גם בין "תשליך", לבין השיחה העשירית מתוך "שיחות המתים" של לוקיאנוס. וכבר רמז על כך ש' רובין בשעתו בהערתו הנ"ל. הנפטרים, גיבורים ואנשי-שם, המפליגים לאחר מותם בנהר, בהנחייתו של חארוון, בסירה מנוקבת, מצווים עליהם להתנער מתכונותיהם המכבידות במשקלן על סירה רעועה זו. כל אחת מן הדמויות הללו חייבת להשליך המימה, בפיקוחו של האל הרמס, את התכונות המכבידות על משקלה, כגון: גאוה ויוהרה, חומרה וסכלות, רדיפה אחר המותרות, בערות. והנה בנסיבות השונות תכלית שינוי, של קיום המנהג המסורתי של תשליך, לפנינו סכימה מקבילה של גילוי "מפתיע" ופראדוקסאלי של חטאים חמורים, שנתגלו בקרב מנהיגי העדה היהודית ונכבדיה, הנושרים מחיקם על שפת היאור. אם הביקורת של לוקיאנוס מצטיירת כאן כסלקטיבית יותר, תוך בידודן האינדיבידואלי של דמויות החוטאים אשר זהותם ידועה, הרי נוהג ארטור להשמיע קיטרוג כוללני מגונו של סמאל בעיקר, כלפי הציבור היהודי במשכנותיו, הפגום להערכתו ושאינו בו מתום. עם זאת נטל מקודמו את מנהג בידודם של ערכים ותכונות, תוך מימושם החזותי-אליגורי, כשהם מתקיימים במקביל לדמויות של בשר ודם גם קיום עצמי נפרד.

דומה, כי ההתרשמות מן הקריאה ב"שיחות המתים" נותנת לפרקים אותותיה גם במכתביו הפרטיים של ארטור, שיש בהם נימה היתולית. כך, באחד ממכתביו אל ידיד נעוריו אברהם גולדברג, שלא שמע ממנו זמן רב, הוא מביע את ההשערה, שמא ידידו זה נמצא, ככל הנראה ב"עולם הרפאים", ב"ארץ הנשיה".⁷⁹ אמנם מכתבו זה של ארטור ספוג אירוניה עוקצנית כלפי החסידות ויש בו גם רישומים מתיאורי המתייסרים בגיהנום, על-פי גירסת ספרי-מוסר, אך מתוך העברית הנמצאת השעשועית, מבצבץ ועולה גם המינוח המושגי היווני הקדמון, תוך עירוב עם מושגים יהודתיים בדבר דינם של חוטאים לאחר המוות. מצויות כאן הפלגות מבודחות על המתרחש בעולם הרפאים, ברוח תיאוריו של לוקיאנוס. הוא מבקש מידידו שיפקדו ממעמקי שאול במכתבי ידידות, ומבטיחו: – "ואם השעירים שומרי סף שאול יסוגו אחור, ויתנו את מכתביך אלה לעבור את המצרים." הוא משיא את עצתו לידידו זה, כיצד לקיים "תקשורת" מעין זו: – "יעץ נא למלך בלהות לאמור: יפקד נא המלך פקידים בכל מדינות מלכותו להריץ אגרות מארץ הרפאים אל ארץ החיים. "כן הוא מבקש לקבל מידע על המתרחש בעולם הרפאים, ברוח הבדיה ההיתולית שבדה בפני ידידו: – "תודיעני את משפט מלך הרפאים, ואת משטרו אשר שם כעת בארץ התחתיה." זיקתו הוודאית של ארטור ליצירתו הסאטירית של לוקיאנוס אינה מתמצית בהצבעה על פרטים ומוטיבים בלבד; המדובר הוא גם בפרשן של תפיסות כוללות, שהיו לנחלתו ב"הצופה לבית ישראל", ובשיטות סאטיריות וריטוריות שנוקק להן.

78 ראה: הצופה לבית ישראל, עמ' 51, וכן: עמודים 39, 48, 49.

79 שם, עמ' 129-131.

אחת הסוגיות העשויות להתפרש כהלכה מתוך חישוב זיקתו זו של ארטור לדרכו של לוקיאנוס בסאטירה, היא שאלת יחסו האמביוואלנטי של ארטור לעולם הדמיון והאגדה. שכן ארטור הראציונאליסטן הלוחם מְסתייע הרבה באגדות ובאמונות מעולמה של הקבלה והחסידות, המקיימות לעתים קרובות את המירקם של הבדיה הסאטירית כולה. כן הוא מרבה להפליג לחלומות, חזיונות ליל ונוהג לטשטש את התחומים בין דמיון לבין מציאות, בין החיים למתים, בין בני אדם לבין דמויות דימוולוגיות. י' קלוזנר, בשעתו, הסביר תופעה זו של עירוב דמיון ומציאות ואת נוכחותם של היסודות האיראציונאליים בכפילות שבין תוכן ראציונאליסטי לבין צורה רומאנטית, וזאת כפרי השפעתם של הרומאנטיקאים הגרמנים, וביחוד ז'אן פול ריכטר, לבין תוכן ריאליסטי; "וכך – ציין – מתלכדים בסאטירותיו של ארטור אמת ודמיון ועושים אותן מושכות את הלב ביותר.⁸⁰ קלוזנר מבחין כאן בצירוף בין דמיון למציאות, אך אין הוא מתייחס מקרוב באבחנתו זו לפשרם ומקורם של יסודות האגדה ששולבו ביצירותיו של ארטור, נר בכד עם היסודות האליגוריים הדמיוניים, שהם פרי מוסכמה ספרותית בלבד.

כפילות זו בין דמיון למציאות ונהייתו של ארטור אחר השימוש באגדות למטרותיו, אפילו כשבא להרוס את תוקפן ולחתור תחת סמכותן המסורתית, מתפרשות היטב נוכח דביקות המתמדת במורשתו של לוקיאנוס, המאכלס את יצירותיו בדמויות מיתולוגיות למכביר, נזקק הרבה לסיטואציות עלילתיות השאובות מן האגדה היוונית ומביים תבניות אגדיות שהן פרי אמצאתו. הוא בא לסתור ולקעקע את ההוויה האגדית-מיתולוגית מיסודה.⁸¹ אכן דמיון ומציאות משמשים אצלו בערבוביה; האגדה היא כלי סאטירי יעיל ומוחץ בידיו; זוהי בדיה מוסכמת על הסופר ועל קוראיו, אשר נועדה להביא לידי חיסולה של עצמה. דומה, כי שלילתו המוחצת של לוקיאנוס את הנס והפלא, ברוח ראציונאליסטית לוחמת, מגיעה לידי ביטוייה הנוקב בסאטירה שלו, "שונא השקרים או הבלתי-מאמין."⁸² דוברו הסאטירי של המחבר לועג כאן בדברים בוטים לגוומאות של המיתולוגיה היוונית הקדמונית; מכל שכן שהוא בא להטיח דברי גנאי כלפי בעלי-מופת המתגדרים בכוחם העל-טבעי. הוא מביא לשם הלעגה סיפורים על בעלי-נס, מגרשי דיבוקים ורוחות רעות, ומקשה את קושיותיו בפכחון מופלג.

הנה כי כן, יחסו הדו-ערכי של ארטור לעולמה של האגדה היהודית לגילוייה, הוא פרי זיקתו למסורת הלוקיאנית, שכבר הניחה את המסד לשימוש הדו-פרצופי בעולמה של הסאטירה במסורות האגדיות והעממיות לגילוייהן. ממנו ראו וכן עשו ממשיכי מורשתו של לוקיאנוס באירופה, ואף ארטור המשיך בדרך זו בדביקות.

תפיסתו של ארטור מוצאת את חיזוקה גם בדבריו של שניאור זק"ש, ידידו, המעלה על נס את הסאטירה שלו, "סני, סנסני וסמנגלוף". אמנם מסתייג זק"ש באותו מעמד מן האמונה במיתולוגיה היוונית, ומאשים את מטפחיה, כי עזרו – "להטביע שכל קדמוניהם בבוץ הדמיון ולהפילם במהמורות הפתיות למהר להאמין כל דבר זר מטבע ורחוק מתבונה". עם זאת הוא

80 ראה: י' קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ב, עמ' 326. השווה גם השגותיו של ש' הלקין בעקבות אבחנה זו: מכוא לספרות העברית, ירושלים תשט"ו, עמ' 186–192.

81 על זיקתו של לוקיאנוס לעולם האגדה, ראה: F.G. Allinson, *Lukian – Satirist und Artist*, Boston 1926, pp. 65–99.

82 ראה: Lucian – *Werke*, vol. I, pp. 190–236.

מוצא צידוק בשימוש במוטיבים מיתולוגיים כגון אלה, במידה שיש בהם כדי לדובב יצירה פיוטית משוכחת, כנהוג בספרות היוונית.⁸³ אשר לשבחיו לארטור, הרי יותר משבא זק"ש לרומם את הישגו האסתטי של עמיתו, העריך זק"ש את משמעותה האקטואליסטית של יצירתו זו.

ה

הסאטירה מיסודו של לוקיאנוס נותנת אותותיה ב"הצופה לבית ישראל" לא רק מבחינת המוטיביקה האגרית בהוראתה הראציונאליסטית-מהתלת, אלא גם מפאת שיטותיה ותכונותיה הצורניות. המעיין בסאטירות של ארטור יחוש, למשל, ברגישותו לצביון הז'אנרי של "האגרת", שהוא משתמש בה בכתביו, המצויה אף היא אצל קודמו הקדמון. רגישות זו ניכרת גם בהקפדתו היתירה על הארגון הריטורי של הטכסט ובטיפוח הסגנוני האינטנסיבי. מודעות צורנית זו באה לו מן ההתרשמות הכללית אגב קריאה בכתבי לוקיאנוס בלבושם הגרמני, ואף בהשפעת הערותיו של וילנר, שעסק בהן לא רק באינטרפרטאציה אידיאית-אקטואליסטית, אלא גם בפרשנות-לוואי צורנית. ארטור היה עשוי לקלוט את הערותיו הללו של וילנר וליישמן ליצירותיו הסאטיריות, הלכה למעשה.

כך בא וילנר לשבח, בנוסף לציון זכותו של לוקיאנוס במלחמתו בהזיות המסתורין, את הישגו באמנות הקומפוזיציה; את יפי הלשון, את הבהירות והשקיפות של סגנונו, ואת התבלין שבדיאלוג השנון שלו, בסאטירה "הרמוטימוס או על הכתות הפילוסופיות".⁸⁴ הוא מעלה על נס, בשולי "ניגרינוס", את צורת הדיאלוג, שטיפח לוקיאנוס, המציג לפנינו את דעותיהם של יריביו, שנואי נפשו, בדרך הדרמאטיזאציה, בלי שיתערב בדיון במישרין. הוא משבח את הצורה החדשה של הקומפוזיציה שהנהיג, של סופר שהוא בעל כושר הבעה היתולית ושכל הישר כאחד.⁸⁵ בדברי הקדמתו ל"שיחות האלים" הוא מציין לטובה את מידת האיפוק וההבלגה שגילה לוקיאנוס; שכן אין הוא נוהג לתקוף את האלים בגלוי, כדוגמת אריסטופנס למשל, אלא מדובבם; הדברים שבגנותם באים למעשה מתוך גרונו, שעה שהם מסיחים לפי תומם כביכול.⁸⁶ את שיטתו זו מזכיר וילנר גם בשולי הסאטירה, "צליחת הנהר או העריץ", שעה שהוא שם ללעג את הנהייה אחר ההזיה, "מבלי שהוא פוצה את פיו, ובא לשעשע כביכול את קוראיו באגדה תמימה שלא מן העולם הזה."⁸⁷

מלוקיאנוס גם נטל ארטור את השימוש הרווח בפרסונה סאטירית, הנזקקת לצורת הסיפור האישי, הרצוף פרטים אוטוביוגרפיים אישיים-אותנטיים ובדויים כאחד. אכן, כמה מיצירותיו של לוקיאנוס הן בעלות אופי אוטוביוגרפי, בין אם הוא מופיע בהן אישית כביכול, או בצנעה,

83 ראה מכתבו משנת 1840, שנתפרסם ב"כנפי יונה", עמ' 36. השווה גם: א' ניר, שניאור זק"ש, ירושלים תרפ"ח, עמ' 56-57.

84 ראה: Lucian - Werke, vol. V, p. 5.

85 שם, כרך 1, עמ' 68-69.

86 שם, כרך 2, עמ' 8.

87 שם, עמ' 289.

כאחת הדמויות המשוחחות והמתריינות בדיאלוגים, כשהוא משתמש בשמות בדויים. לדמותו זו מתלווה לעתים גם כרקטריסטיקה עצמית, בדויה או אותנטית; יש שקוויי-האופי מצטיירים מפיהם של יריביו, בני שיחה.⁸⁸ נוסח אוטוביוגרפי מעין זה נתקיים במרבית הסאטירות של ארטור, בעיקר בדברי ההקדמה, אם כי תפקידו של "הצופה" שונה בכל אחת מהן. ב"חסידות וחכמה" הוא מופיע כגיבורה של העלילה החלומית; ב"תשליך" הוא בכחינת מתבונן בלבד, המדווח על תצפיותיו. פרטים אישיים שזורים פה ושם במירקם הסאטירי, כגון ב"גלגול נפש" או "מאזני משקל".

מרובות הן זכויותיו של לוקיאנוס בטיפוח הדיאלוג לגווניו. ארטור אמנם לא פיתח בעקבותיו את צורת הרבי-שיח הקצר, כדוגמת המחזורים הדיאלוגיים, "שיחות האלים" או "שיחות המתים"; לעומת זאת השתמש הרבה בצורת דו-שיח שהוא למעשה בכחינת ראיון סאטירי, שבו "הצופה" הוא המראיין המיתמם כביכול, הגובה את עדויותיו. לעתים מובלט בהם הצד הפסיכודיאמפירי, שעה שלמעשה ההכרעה הסמויה כבר קיימת מלכתחילה, עוד לפני גביית העדות, וזאת מפאת מעורבותו האידיאית מצד בעל הסאטירה עצמו.

היסוד הפארודיסטי מפותח ביצירתו של לוקיאנוס ומרובים גילויו - אם על דרך הזיקה ליצירות מן הספרות היוונית לסוגיה, הפתגם והמימרה, ואם לחוקים הקדמונים שנוסחו כביכול עתה מחדש. הדיה של הפארודיה הלשונית-סגנונית היו אמנם עמומים באספקלריה של התרגום הגרמני שאליו נדרש ארטור. עם זאת אתה מוצא מיגוון של צורות הבעה פארודיסטית בסאטירות של ארטור, שקיבל את ההשראה לכך מלוקיאנוס, וזה ביחד עם זיקתו למסורת הפנימית של הפארודיה העברית, בלבושה של הפרוזה המחורזת בעיקר. כך הביא נוסח סאטירי של עשרת הדיברות שלפיהן עתיד לנהוג מי שישמש כרבם של קהל חסידים. הוא מנסח את "פרקי הזהב" העוקצניים מיסודו של היפוקרטס, המיועדים לרופאים. בתיאוריו שזורים לעתים ניסוחים אירוניים של חוקים ומשפטים המושתתים על הדגם המקראי. אף במבנים הריטוריים, שארטור נוהג להשתמש בהם על דרך האנטיתזה והגזירה השווה הסימטראלית, אשר אליה מתלווה הפראדוקס המהתל, נשמע הד ברור לשיטותיו הריטוריות של לוקיאנוס; והרי זה ענין לענות בו בפני עצמו.⁸⁹

1

המסורת של הסאטירה הלוקיאנית רישומיה לא היו מרובים בספרות העברית שלאחר ארטור, אם כי קשר זה הוסיף להתקיים בצורה רופפת ואפיוזדית, בעיקר במעגל של משכילי גאליציה. כך אפשר להניח, כי אף י"ה שור (יה"ש), ידידו הקרוב של ארטור, קלט השפעות כגון אלה. באותו פרק זמן שבו ארטור חיבר את הסאטירות שלו, בשנות השלושים של המאה הי"ט, כתב יה"ש את

88 ראה: J. Misch, *A History of Autobiography in Antiquity*. Cambridge Mass. 1951, vol. II, pp. 383-398.

89 על הצורות הריטוריות לגילויהן ועל הז'אנרים הפארודיים בכתבי לוקיאנוס, ראה הדיון היסודי, בספרו של: J. Bompain, *Lucien Ecrivain - Imitation et creation*, Paris 1958.

הַלְצָה קְדֻמְנִיה

על

ראשי פילוסופי היוונים הקדמונים.

מתרגמת ומבארת

מאת

Dr. S. RUBIN.

מקח הספר — 30

קראקא

בדפוס של יוסף פישצ'ר. בהוצאת המו"ס אהרן פויסט בקראקא.
שנת תרנ"ז לפ"ק.

KRAKAU, 1897.

Verlag von A. Faust's Buchhandlung in Krakau.

לוקיאנוס, הלצה קדמוניה על ראשי פילוסופי היוונים הקדמונים, קראקא תרנ"ז

"אגרת מת", או "אגרות מתים", חיבור שלא נשתמר, ובו 500 עמודים (!), אשר לפי שמו הוא מעיד על זיקה ל"שיחות המתים" ללוקיאנוס. חיבור עלום זה נשלח אל מ' לטריס, ששיבח יצירה זו, אך איבד את כתב־היד.⁹⁰ אף בכמה מן הדיאלוגים הסאטיריים של יה"ש שנתפרסמו, כגון "שיחת הרבנים", "אחורי הפרגוד", ניתן להבחין מבעד צביונם הלמדני־פולמוסי היהודית, ברישומי הו'אנר הדיאלוגי מיסודו של לוקיאנוס; ועוד מצריך הדבר עיון.

שמעו של לוקיאנוס, איש הסאטירה השנונה, הגיע אף למרכז הספרות העברית בליטה. אברהם מאפו אף סיגל לעצמו, כעדותו, את שיטת ההסוואה וההערמה כלפי יריביו הדורשים רעתו, שמצא בכתביו. וכך הוא מסביר בשנת 1857 את דרכו שבה בחר בתיאור של מתנגדי ההשכלה בליטה: – "ואנכי בחרתי לי בספרי דרך לוציאן להציג את הבליהם ערומים, אשר יהיו שחוק לכל רואיהם מבלי נגוע בם. בדרך הזה התייצבתי ובה אלך יתר ימי צבאי."⁹¹

מאמץ רצוף וחוזר מדי פעם בפעם לשתול את הסאטירה של לוקיאנוס, בתרגום ובעיבוד, בקרקע הספרות העברית, עשה שלמה רובין (1823–1910), מחכמי גאליציה, שפעל בעיקר במחצית השנייה של המאה הי"ט ברוח המסורת המשכילית, כשכל מעייניו נתונים להפצת מדעים בתחום הפילוסופיה ותולדות הדתות והאמונות.⁹² דומה, מאמציו הללו לא נשתלבו עוד באורח טבעי בהיערכות האידיאית של התקופה שלאחר הופעת כתב־העת של סמולנסקין, "השחר", שבו פירסם רובין כמה ממחקריו.

רובין, אשר הבחין כאמור לעיל, בזיקתם של לטריס וארטור ליצירת לוקיאנוס, ניסה אף הוא את כוחו בתרגום עברי מיצירותיו, אם כי ניטל לא במעט מעוקצם האקטואליסטי ששיוו להם קודמיו הללו. עוד בשנת 1864 פירסם דיאלוג, "תלונות הבעל", "בסגנון רעיוני לוציאן", מעל דפי השבועון של 'י' כהן־צדק, בלמברג.⁹³ הוא אף נתכוון להתמיד בפירסום תרגומים נוספים מיצירותיו של לוקיאנוס. בשולי פירסומו הראשון הוא מגלה ברבים את תכניתו: – "ואם ייטב הדבר בעיני הרב וכו' המעריך הי"ו, אוסיפה להעתיק כפעם בפעם ממאמרי היוני הזה, למען ישאם הנשר על כנפיו אל כל אדם אשר חפץ לו בדברים כאלה."⁹⁴ דומה, כי העורך לא גילה התלהבות יתירה להצעה זו; מעל דפי "הנשר" לא מצאנו תרגומים נוספים כגון אלה, כמוצע על־ידי המתרגם.

רובין חזר אל מימוש תכניתו זו, רק בשנת 1880, במסגרת חדשה, בספרו "התלת הכסילים או צוואת בעור בן־חמור". ספר זה הוא בחלקו עיבוד, לפי חיבורו של אראסמוס מרוטרדם, "שבחי הסכלות" (Enkomion Moriae) (1508), ובחלקו – מעין המשך אנתולוגי של גילויי הסכלות, והערכתה בספרות ובהגות – עד סוף המאה הי"ח. מטרתו של רובין בספר זה כבר

90 ראה על כך: E. Spicehandler., J.H. Schorr'. *Hebrew Union College Annual*, vol. XXXI (1960), p. 188.

91 ראה: מכתבו לא"ל מנרדלשטאם, מכתבי אברהם מאפו (מהדורת ב"צ דינור), ירושלים 1970, עמ' 19. השווה גם: 'י' קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ירושלים תרצ"ט, כרך ג, עמ' 340.

92 ראה עליו: 'י' קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ירושלים תש"ט, כרך ה, עמ' 305–318.

93 ראה: הנשר, לכוב תרכ"ד, גל' 37. בראש התרגום־עיבוד, הוא מביא מוטו מסנהדרין, סג, ע"ב: כל לצנותה אסירא בר מלצנותא דע"ו.

94 שם, עמ' 151, בהערה.

מצטיירת אנאכרוניסטית, על רקע התקופה שבה פורסמו, לאור הסברו: – "להתל בבזוי ההשכלה בעמנו" – ובהביאו עתה – "טענות וערעורים אשר עוררו ופקפקו מוכיחים ומהתלים נגד חכמים וסופרים בכל עם ועם בשנות דור ודור – לגלות מומי סופרים וספריהם."⁹⁵

בכלל הדוגמאות שהוא משלב בתבנית זו מיסודו של אַראסמוס, מביא רובין תרגום הדיאלוג "מכירת הפילוסופים", כשהפרסונה המרכזית של הספר מוסיפה דברי הסבר על תוכנו, בזו הלשון: – "וסיפר לי אבא שקרא בספר קדמון, ושם מחברו לוציאן, איך ראשי גדולי הפילוסופים השוטים בין קדמוני היונים נמכרו בגזירת יופיטער על-ידי מלאכו מערקור לעבדי עולם... במחיר מצער וכמעט בחינם, כי על סכלים אין חפץ בהם כמוהם אבד כלת."⁹⁶

תרגום עברי זה נעשה אף הוא, לפי כל הסימנים, על-פי תרגומו הגרמני של וילנד, אלא שרובין מייחדו כדי לקרבו לעולם מושגיו של הקורא העברי, שהוא רואה לנגד עיניו. אל לשונו המקראית המליצית, על טהרת המסורת המשכילית, אך ללא ייחודו של ארטור בשעתו, שזור רובין מימרות וזכרי לשון פתגמיים, תלמודיים. כך פוסק מערקור: – "מה שקנה עבד קנה רבו."⁹⁷ ואילו הראקליט קובע: – "עולם הפוך אני רואה."⁹⁸ מתוך דברי ההסבר של פיתגורס, עולה זכרה של עבודת הכהן הגדול ביום הכפורים, שעה שאומר: – "אם כך אתה מודה: אחת, אחת ושתיים, אחת ושלוש, אחת וארבע."⁹⁹ כמה אנכרוניזמים שקופים מכצבצים ועולים מתוך דברי הדמויות. כך הפילוסוף קריופ, שואל בתרעומת: – "האם נבל הכרמלי אנכי, אשר מת לבו בקרבו והוא היה לאבן?"¹⁰⁰ ואילו המתרגם עצמו החליף את המשל בדבר זהותו של אורסטס בעיני אלקטרה אחותו במעשה יוסף המתנכר לאחיו.¹⁰¹

למרות מאמצי "הייחוד" של המתרגם, הרי נשארה שיחה זו, על דמויותיה ורמוזיה מן המיתולוגיה וממקורות הפילוסופיה היוונית, וזה לעולמו של הקורא העברי המצוי של אותם ימים, שכן הובא הטכסט ללא ביאורים כלשהם. אך רובין לא ויתר על ניסיונו והוציא שיחה זו של לוקיאנוס מחדש ובנפרד, במהדורת כיס, בשנת 1897, ואף הצמיד לה שם חדש משלו – "הלצה קדמניה על ראשי פילוסופיה היונים הקדמונים." ב"הערה לעין הקורא", בראש החוברת, הוא מסביר, שבהעדר ביאורים מתאימים לשיחה זו, שכבר פירסמה בשעתו בספרו "תהלת הכסילים", "היו דברי חידודין של לוציאן כספר חתום בעיני רוב הקוראים העברים." ואילו עתה, משהוסיף ביאורים מפורטים, הרי "יתבוננו על עוזו התולי המתלוצץ, הנוקבים וחודרים בעקיצותיהם החדות עד תכונת נפשות כל אחד מהפילוסופים בשחוק מרבה להכיל."¹⁰² ניכר כאן כיצד רובין הסתייע בביאוריו של וילנד לתרגומו, ואף הוסיף הרבה עליהם מתוך

- 95 ראה: ש' רובין, תהלת כסילים, וינה תר"מ, עמ' 23.
- 96 שם, עמ' 84. השווה: Der Verkauf der philosophischen Sekten, Lucian – Werke, vol. I, pp. 394–426.
- 97 ראה: תהלת כסילים, עמ' 103.
- 98 שם, עמ' 94.
- 99 שם, עמ' 87.
- 100 שאלה זו שילב רובין בגירסה המאוחרת של תרגומו זה: הלצה, קדמניה, עמ' 40. ובמהדורה ב' של תהלת כסילים, עמ' 106. השווה לעומת זאת: תהלת כסילים, מהדורה א עמ' 101.
- 101 ראה: תהלת כסילים, וינה תר"מ, וכן גם בשאר המהדורות.
- 102 ראה, ש' רובין, הלצה קדמניה, על ראשי פילוסופי היונים הקדמונים, קראקא תרנ"ז, עמ' 4.

ספרות פילולוגית גרמנית מאוחרת. הוא הצביע על גזירות שוות שבין מושגי הפילוסופיה היוונית לבין זו היהודית של ימי הביניים, לצורך ושלא לצורך. הוא מסביר לקוראיו, בנימה אפולוגטית ובלשון נמלצת ושופעת, את פשר כוחו וגבורתו של לוקיאנוס, לאמור: – הנהו "לץ מתלוצץ נודע למשגב בהתוליו החדים כחרב פיפיות על הבלי הגויים ושיחותיהם הקדמוניות במסתרי העכו"ם. והועיל להוותם להעביר גילוליהם ואליליהם מן הארץ ובלעגו היוקר כאש צרבת המטיר פחים וגפרית על ראשי הזופיסטים המתפלספים בימיו."¹⁰³

עם זאת אין רובין מקבל כפשוטם, כוילנר בשעתו, את לעגו והיתולו של לוקיאנוס, המופנים כלפי הפילוסופים היוונים הקדמונים, בעלי המוניטין, כפי שהביעם בדיאלוג זה. כסבור הוא, כי הוטעה בוודאי ביחסו הביקורתי המוגזם, על-ידי סיפורי בדים שמצא במקורות שנוקק להם. טעם נוסף בפי רובין ליחס עוקצני זה; שכן "אך כפסע בין הנשגב ובין המהותל, ויותר שהאדם רם ונשא, יותר נקל להברחן להתלוצץ עליו, כי הנשגב יוצא משורת הרגיל, כמו הנמוך."¹⁰⁴ לימים, כשפירסם רובין דיאלוג זה מחדש, כחלק לא-נפרד של ספרו "תהלת הכסילים", במהדורתו המחודשת משנת 1907, השמיט הערה מסתייגת זו אשר ליחסו של לוקיאנוס לפילוסופים, אך השאיר את שאר הביאורים כולם.¹⁰⁵

דומה, כי מעבר לזיקה המשכילית התכליתית, שהזמן גרמה, ליצירתו הסאטירית של לוקיאנוס, לא התמיד עוד העניין ביצירתו בתחומה של הספרות העברית בדור "התחיה הלאומית". אף בתחום התרגומים לעברית מן הספרות היוונית הקלאסית עדיין נפקד חלקו המלא של אותו "מתלוצץ" קדמון, אשר מקומו הייחודי באמנות הסאטירה שמור לו בזכות עצמו.¹⁰⁶

תוספות והשלמות

לעמ' 224–225 הערות 8–9

מן המחקרים שנוספו על אודות השפעתו של לוקיאנוס על ספרויות אירופה, ראה: H. Robinson, Lucian and his influence in Europe, London 1970. D. Dunkan, Ben Jonson and the Lucianic Tradition, Cambridge 1979

בדבר השפעתו על הספרות הפולנית לתקופותיה, ראה: Z. Lesnodorski, Lucjan w Polsce, Kraków 1933

לעמ' 226 הערה 14

מן המחקרים החדשים שנתפרסמו על יצירתו של לוקיאנוס, תוך התייחסות מיוחדת לבעיות צורניות ואידיאות,

ראה: G. Anderson, Studies in Lucian's comic fiction, Leiden 1976.

G. Anderson, Lucian - Theme and variation in the second sophistic, Leiden 1976; B. Baldwin, Studies in Lucian, Toronto 1973

103 שם, עמ' 3.

104 שם, עמ' 4.

105 השווה: תהלת כסילים, מהדורה ב, עמ' 79–80, בהערה, לעומת: הלצה קדמניה, עמ' 3–4 בהערה.

106 פרט לשני תרגומיו של ש' הלקין: 'דיאלוגים בין המתים', מולד, כרך יט (תשכ"א–תשכ"ב), עמ' 448–445; 'דיאלוגים בין האלים', כמה, חוב' 11–12 (תשכ"ב), עמ' 62–66; לוקיאנוס, סיפורי אמת ועוד, תל-אביב 1988, ובו – "סיפורי אמת" (ש' הלקין), "הרמוטירוס", "החלום" (ה' גרשנון).

לעמ' 226 הערה 15

על רישומו של לוקיאנוס בדיאלוג הסאטירי של וילנר, ראה: G. Robinson, Lucian and his influence in Europe, p. 157-163

לעמ' 231 הערה 40

דיון מפורט על הסאטירה "אלכסנדר מאבאנטייכוס", מבחינת הרקע החברתי-דתי והאישי מצד המחבר, ראה עתה: C. P. Jones, Culture and society in Lucian, London 1986, pp. 133-148

לעמ' 235 הערה 69

על רישומו של לוקיאנוס בסאטירות של ארטור, ראה גם: מנוחה גלבע, מבנים ומשמעויות, תל-אביב (1977), עמ' 29-34.

לעמ' 236 הערה 70

ראה גם עתה: ש' הלקין, זרמים וצורות בספרות העברית החדשה, ירושלים 1984, עמ' 180.

לעמ' 241 הערה 80

ראה גם עתה: שם, עמ' 172-173.

לעמ' 245 הערה 93

מן הראוי גם לציין: ד. ס. ראבין, כבוד הדגים אצל העמים הקרמונים, נגה הירח, שנה א (תרל"ב), חוב' ב עמ' 43; נדפס מחדש בצורה מתוקנת: שם, חוב' ג' עמ' 47. המחבר מסתמך גם בנושא זה על הסאטירה המיוחסת ללוקיאנוס, "אלילת סוריה".

לעמ' 246 הערה 101

בענין זה ראה גם הרצנויה: משלחן הקריאה, המגיד, שנה ו (1897), גל' 29-30.